

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Лариса Тимченко

3 КЛАС

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

ЧАСТИНА 1

**Державний
Прапор
України**

**Державний
Герб України**

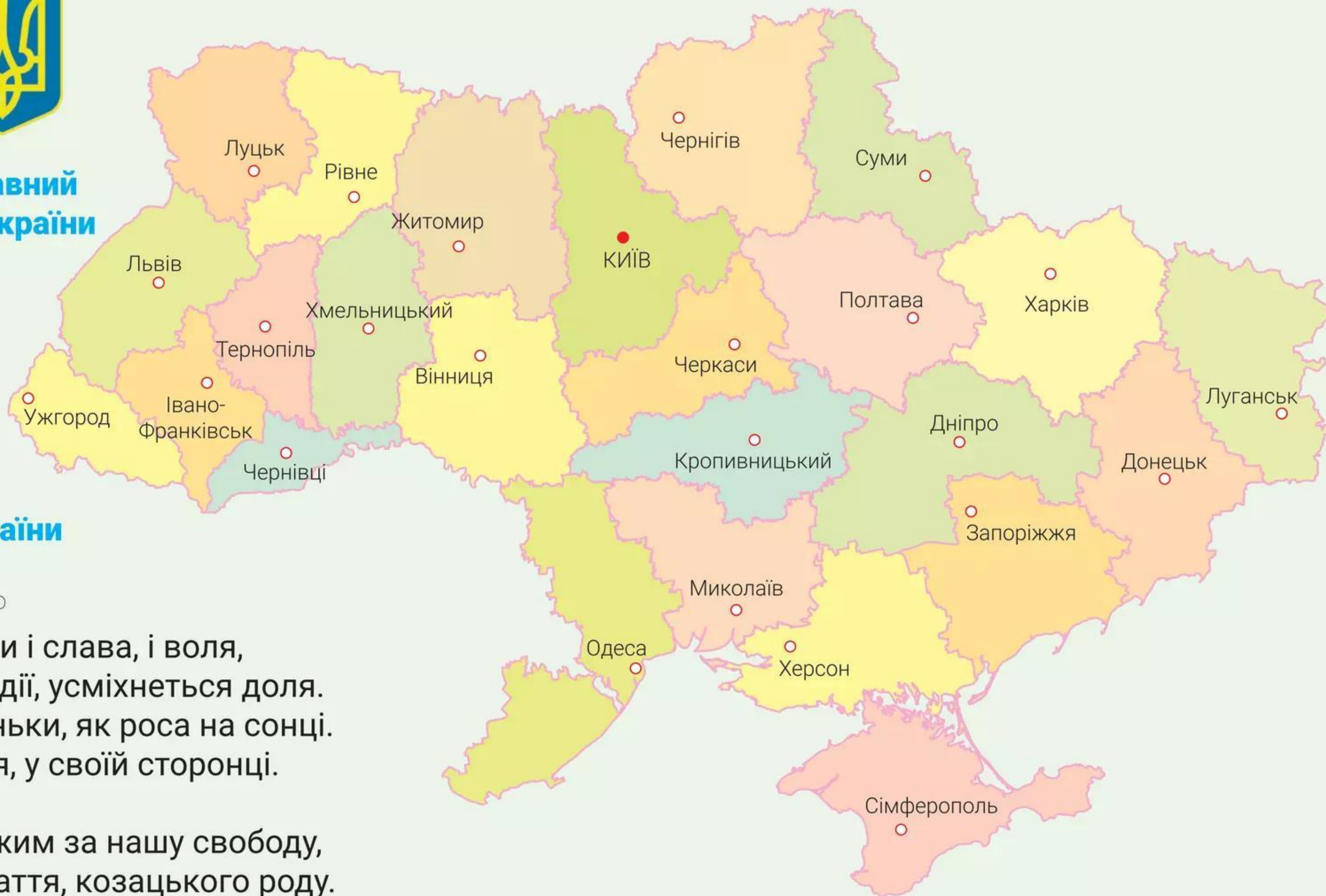
Державний Гімн України

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Народні символи України

Сільська ластівка

Мальви

Польовий жайворонок

Калина

Бджоли у вулику

Верба

Лелека

Барвінок

Робоча мураха

Дніпрові кручі

Волошки в житі

Карпатські гори

Соловейко

Дуб

Соняшники

Лариса Тимченко

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 3 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Харків
Видавництво «Ранок»
2020

УДК 811.161.2:028.1(075.2)
Т41

Підручник створено відповідно до Типової освітньої програми,
розробленої під керівництвом О. Я. Савченко

Ілюстрації художниці *Н. В. Кридченко*

Тимченко Л. І.
Т41 Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. / Л. І. Тимченко — Харків : Вид-во «Ранок», 2020. — : іл.

ISBN 978-617-09-6268-3

УДК 811.161.2:028.1(075.2)

Інтернет-підтримка

ISBN 978-617-09-6291-1
ISBN 978-617-09-6268-3 (Ч. 1)

© Тимченко Л. І., 2020
© Кридченко Н. В., ілюстрації, 2020
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Про що ми дізналися і чого навчилися у 2 класі

Що ми знаємо про звуки і букви	6
Що ми знаємо про слово.....	9
Що ми знаємо про речення	10
Що ми знаємо про текст.....	12

РОЗДІЛ 2. Слово. Будова слова. Правопис

Для чого змінюються слова?.....	14
Навчаємося визначати в словах закінчення й основу.....	15
Які слова називають спорідненими	18
Що таке корінь слова?.....	20
Навчаємося визначати корінь у словах.....	24
Навчаємося розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова	25
Що може відбуватися зі звуками в тому самому корені.....	27
Навчаємося перевіряти орфограму «ненаголошені е, и» в коренях слів.....	29
Навчаємося працювати з орфографічним словником	34
Дізнаємося за допомогою словника про написання слів, орфограми в яких не перевіряються	36
Навчаємося писати слова з приголосними звуками, парними за дзвінкістю-глухістю.....	40
Яку роль у слові виконують суфікси і префікси	44
Будуємо слова за допомогою префіксів і суфіксів	48
Відрізняємо префікс від прийменника	50
Навчаємося правильно писати слова з префіксом з- (с-)	52
Навчаємося правильно писати слова з префіксами роз-, без-	54
Коли після префіксів пишеться апостроф.....	56

РОЗДІЛ 3. Слово. Частини мови

З яких частин складається наша мова	58
Іменник. Розпізнаємо іменники в тексті.....	62
Навчаємося розрізняти власні й загальні іменники	65

Змінюємо іменники за числами	68
Визначаємо рід іменників.	
Уживаємо іменники у власному мовленні	71
Прикметник. Розпізнаємо прикметники в тексті.....	75
Зв'язок прикметників з іменниками	78
Змінюємо прикметники за родами і числами	80
Вживаємо прикметники у власному мовленні	82
Числівник. Розпізнаємо числівники в тексті.	
Вживаємо числівники у власному мовленні.....	85
Дієслово. Навчаємося розпізнавати дієслова в тексті.	
Вживаємо дієслова у власному мовленні	87
Розрізняємо часові форми дієслів.	
Змінюємо дієслова за часами	90
Як змінюються дієслова в минулому часі	93
Яка форма дієслова є неозначеною	95
Навчаємося правильно писати <i>не</i> з дієсловами.....	97

РОЗДІЛ 4. Речення

Будуємо зі слів речення	100
Правильно інтонуємо речення, різні за метою висловлювання та вираженням почуттів	101
Навчаємося визначати в реченні головні і другорядні члени	104
Установлюємо зв'язки між словами в реченні.....	110

РОЗДІЛ 5. Текст

Відновлюємо тексти	112
Які ще існують тексти, крім опису і розповіді.....	115
Навчаємося розрізняти художні, наукові й ділові тексти	119

РОЗДІЛ 6. Що ми дізналися і чого навчилися у 3 класі.....

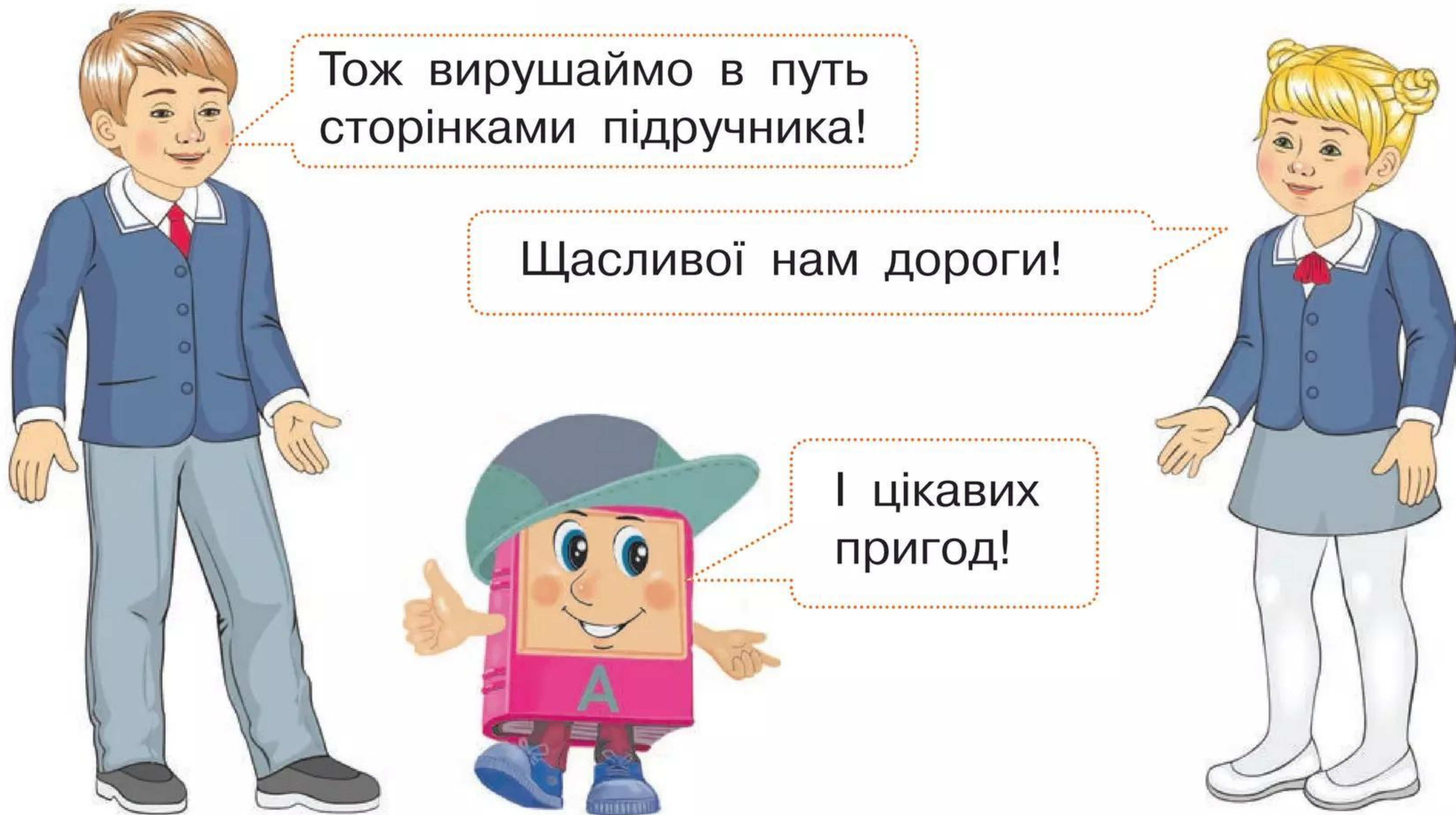
Орфоепічний словничок	124
Орфографічний словничок	125
Тлумачний словничок	127

Дорогі друзі!

Ми продовжуємо велику подорож до дивовижного світу української мови, щоб крок за кроком розкривати її таємниці й оволодівати мовними скарбами.

Дізнаватися нового, розмірковувати над складними завданнями, долати труднощі і перешкоди допоможуть ваші друзі — Петрик і Оленка, а також порадник і вірний помічник — Дивослово.

Бажаємо вам успіхів!

Умовні позначення

— послухай

— розкажи

— робота в парі
або в групі

— перевір,
виправ помилки

— творче завдання

— словникова робота

РОЗДІЛ 1. Про що ми дізналися і чого навчилися у 2 класі

Що ми знаємо про звуки і букви

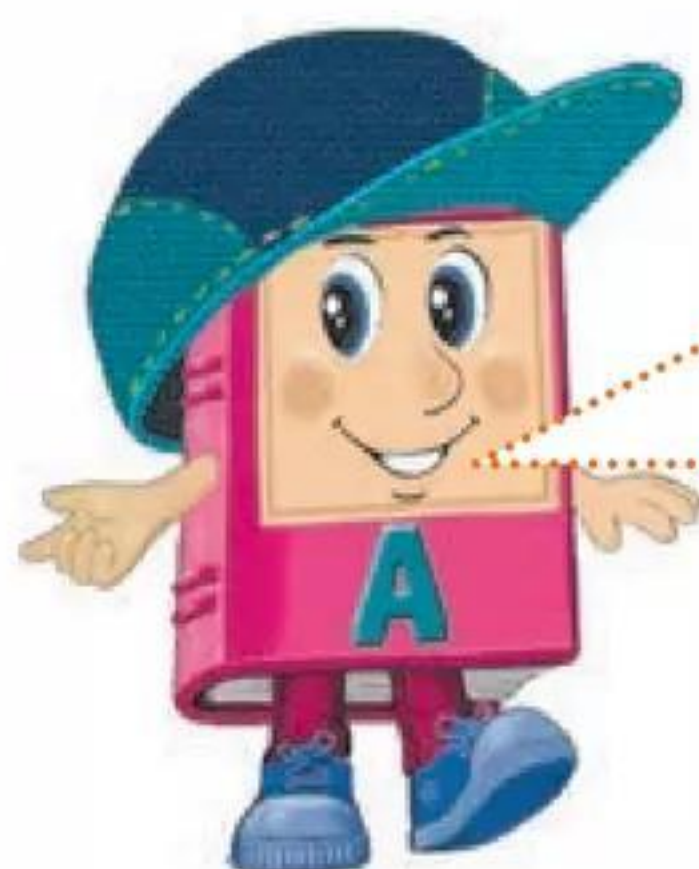
1 Послухай текст.

Рідна мова постає перед нами у всій своїй красі і придатності в піснях і віршах, казках і оповіданнях майстрів слова. А ось коли доводиться самотійно щось переказати або розповісти, то інколи виходить дещо схоже на невірну гру на роялі — звуки є, а мелодії немає. Щоб вільно, невимушено розмовляти, треба вчитися. Вчитися довго й наполегливо: відкривати закони мови, багато читати і писати. Знати прислів'я і приказки: вони збагачують нашу мову. І тоді, послухавши вас, хтось скаже: «Як прекрасно звучить українська мова!».

За Аллою Коваль

- Чи вмієш ти розмовляти вільно, красиво і правильно?
- Перевір себе: розкажи про свої враження від літніх канікул так, щоб слухати тебе було цікаво і приємно.
- Чи задоволений/задоволена ти своєю розповіддю? Які труднощі у тебе виникли? Чого тобі ще треба вчитися?

Справді, тобі ще треба багато чого навчитися. А чи не забув/забула ти за літо того, чого вже навчився/навчилася у 2 класі? Перевір себе.

- 2** Прочитай вірш. Якщо він тобі сподобався, вивчи його напам'ять.

Вовк осінньою порою

Вовк осінньою порою
Примостився під сосною.
Шиє валянки вовчисько,
Бурмотить: «Зима вже близько.
Шубу теплу власну маю,
Лапи в валянки сховаю.
Ще пошию рукавиці
Вовченятам і вовчиці».

Марія Тарасич

1. Знайди в тексті слова з м'якими приголосними звуками. Визнач позицію м'якого приголосного в слові. Запиши ці слова під відповідними схемами.

□ □ □ □ □

$$\boxed{=} [o]$$

- Яке слово тобі довелося записати одразу у дві колонки? Чому?
- Зроби висновок про те, як позначається м'якість приголосних звуків на письмі. Від чого це залежить?

2. Випиши слово, що відповідає схемі.

- 3** Петрик писав диктант. Перевір, чи не припустився хлопчик помилок.

Від краю до краю затягнули небо сірі хмари. З них сіє дрібний дощ. Від холоду жовтіють запашні трави. Вйануть гарні квіти. Жовті брилі одягли вйази. Тріпотять холодними вогниками листочки на осиці.

1. Чи пам'ятає Петрик, коли звук [й] позначається на письмі за допомогою апострофа? Виправ помилки. Запиши текст правильно.

2. Прочитай схеми на позначення звука [й] на письмі.

[й] □ ... [й]. □ [й] □ [й] [о] □ [й] □
я, ю, є, ї й ' + я, ю, є, ї й я, ю, є, ї

- Яку зі схем мав використати Петрик, щоб не припуститися помилки в диктанті?

4 Прочитай прислів'я. Розкажи, коли в народі так говорять.

1. Хто працює, той працю шанує. 2. М'які слова і камінь крушать. 3. Бережи одяг, як новий, а здоров'я — доки молодий. 4. У чужім краю і солов'ї не цвірінькають.

- Випиши слова з буквами я, ю, є, і, ї у дві колонки.

Букви я, ю, є, і позначають м'якість приголосних звуків	Букви я, ю, є, ї позначають звук [й]
...	...

5 Уяви, що в класі навчається шість учнів з прізвищами на букву М.

Малько, Мирний, Малигіна, Майборода, Мельник, Мисик.

- Допоможи вчителю записати їхні прізвища в класний журнал. У якій послідовності ти їх розташуєш? На що будеш орієнтуватися?
- Порівняй свою роботу з роботою сусіда/сусідки по парті.

Щоб розташувати слова за алфавітом, потрібно порівняти перші букви: яка стоїть в алфавіті раніше. Якщо перші букви однакові, треба порівняти другі. Якщо і вони збігаються, слід порівняти треті. І так далі.

Що ми знаємо про слово

1 Визнач слова за їх тлумаченням. Запиши їх.

1. Великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату. 2. Обнесена огорожею або оточена будівлями ділянка землі біля хати. 3. Торговий захід, який влаштовується для продажу й купівлі товарів.

2 Прочитай вірш Григорія Фальковича. Що означають слова, з яких він складається?

Тиша. Сон. Будильник. Ранок.
Мама. Тато. Джек. Сніданок.
Сумка. Термос. Ковбаса.
Ліфт. Автобус. Шлях. Краса!

- Запиши слова вірша у дві колонки: ті, що відповідають на питання *хто?* — ліворуч, а ті, що відповідають на питання *що?* — праворуч.
- Підкресли слова, які не можна перенести з рядка в рядок.

3 Прочитай слова. Що вони означають? На які питання відповідають?

Іти, радіти, летіти, шкутильгати, сміятися, хмуритися.

- Запиши слова, що означають дії предметів, у дві групи.
1. Слова, що називають рух.
2. Слова, що називають прояви почуттів людини.
- Доповни кожну групу слів іншими прикладами.

4 До поданих слів, що означають предмети, добери якомога більше слів, що означають їх ознаки. Запиши, що утворилося.

Весна (яка?) Друг (який?) Сонце (яке?) Канікули (які?)

- Послухай, які слова дібрали твої однокласники/однокласниці.

Що ми знаємо про речення

1 Прочитай. Знайди речення. Спиши їх.

1. Історія кобзарства багата і складна. 2. Чумацький Шлях лежав над степом. 3. Усе найважливіше й найцікавіше. 4. У якийсь чарівний світ. 5. Із чернетки в зошит власний твір.

- Усно доповни сполучення слів, що залишилися.
- Обговоріть речення, що утворилися в тебе й у твоїх однокласників/однокласниць. Чому вони різні?

2 Прочитай. Визнач межі речень у тексті.

(На)стали (над)звичайно теплі дні бабиного літа повітря стало чистим і прозорим (над)землею (про)стяглося павутиння (у)блакитному небі все частіше з'являються ключі перелітних птахів.

1. Спиши текст, розкриваючи дужки. Познач початок і кінець кожного речення.
- У який спосіб ти визначаєш службове слово?
 - Чи можна його визначити тільки за вимовою: адже службове слово і слово, що означає назву, вимовляються зливо?

У будь-якому записі можуть траплятися місця, які потребують вибору букви. Такі місця називаються **орфограмами**.

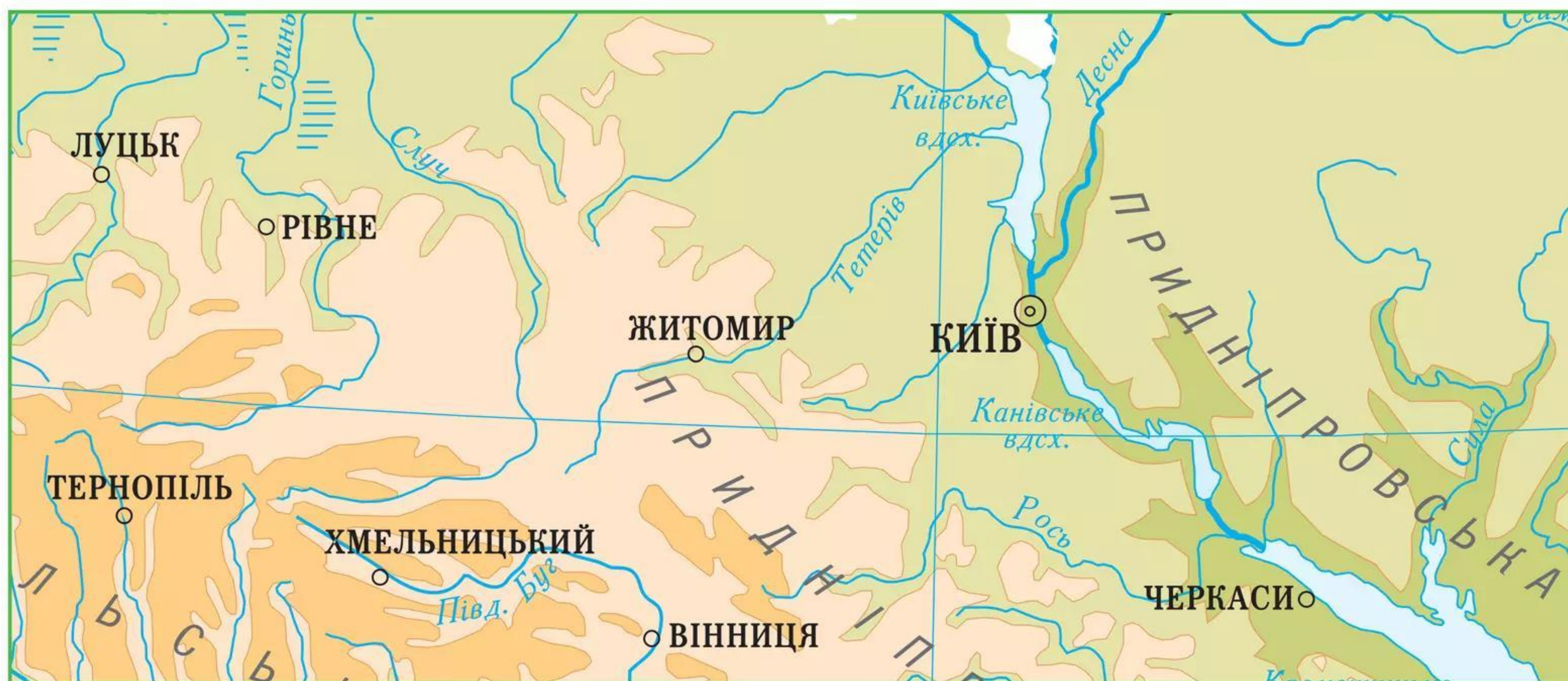
Наприклад: кр[и]ниця, во[г]зал.

е?и

к?г

2. Доведи, що велика буква на початку речення теж є орфограмою. Підкресли у своєму записі орфограми, які ти вже знаєш: «велика буква» й «інтервали між службовим словом і словом, що означає назву».

- 3 Розглянь фрагмент мапи України. Впиши по три назви міст і річок.

- Як треба писати ці назви? Поясни чому.
- Склади і запиши два речення: одне з назвою міста, інше — з назвою річки. Підкресли орфограми.

- 4 Розкажи про речення, використовуючи схему.

- Наведи приклади до кожного типу речень і запиши їх. Прочитай учням класу свої речення.
- Послухай, які речення склали твої однокласники/однокласниці. Оціни їхні роботи.

- 5 Спиши народні вислови. Постав пропущені розділові знаки в середині й у кінці речень. Поясни їх.

1. Петре хапай, поки тепле 2. Заплач Матвійку дам копійку. 3. Хоч нічого не виходить, а ти Марку грай 4. Мовчи язичок дістанеш паляничку 5. На тобі небоже що мені негоже.

- Які орфограми є в записі?

Що ми знаємо про текст

- 1 Прочитай. Доведи, що це текст. Визнач його тему. Відобрази її в заголовку. Спиши текст.

Зацвіла липа. Цвіт липи жовтий-жовтий і дуже запашний. Раді бджоли цій порі. Адже одна липа виділяє нектару не менше, ніж гектар гречки. А ще липа допомагає людям подолати застуду. Хто п'є чай із завареним сушеним липовим цвітом, той зміцнює своє здоров'я.

Знайди і випиши з тексту по два слова, у яких:

- звуків більше, ніж букв;
- звуків менше, ніж букв.

- 2 Комп'ютерний вірус переплутав частини тексту. Прочитай, що утворилося. Віднови текст. Визнач його основну думку. Відобрази її в заголовку. Запиши.

- ☐ Так і застали її над кухликом, коли вона добувала з нього молоко.
- ☐ Засмутилась вона, але ненадовго ... Скоро кицька зміркувала, що їй робити. Вона почала вмочати лапку в молоко й обсмоктувати її. Умочить лапку, обсмокче з неї молоко й знов вмокає.
- ☐ На столі стояв кухлик з молоком. Кицька його побачила, і схотілось їй молочка. Скочила на стіл — та до кухлика. Аж тут лихо: голова в кухлик не влазить. Так гарно молоко пахне, а язиком до нього кицька не сягне.

За Борисом Грінченком

- Який текст утворився — опис чи розповідь? Доведи свою думку за допомогою моделі.
- Спиши основну частину тексту. Підкресли орфограми.

3 Послухай початок і кінцівку оповідання Василя Сухомлинського «Камінь», а потім прочитай їх самостійно. Спробуй відновити основну частину тексту.

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом, біля криниці, відпочивали подорожні. Одного разу до дуба підійшов хлопчик. Він любив пустувати.

— А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне дуже!

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі.

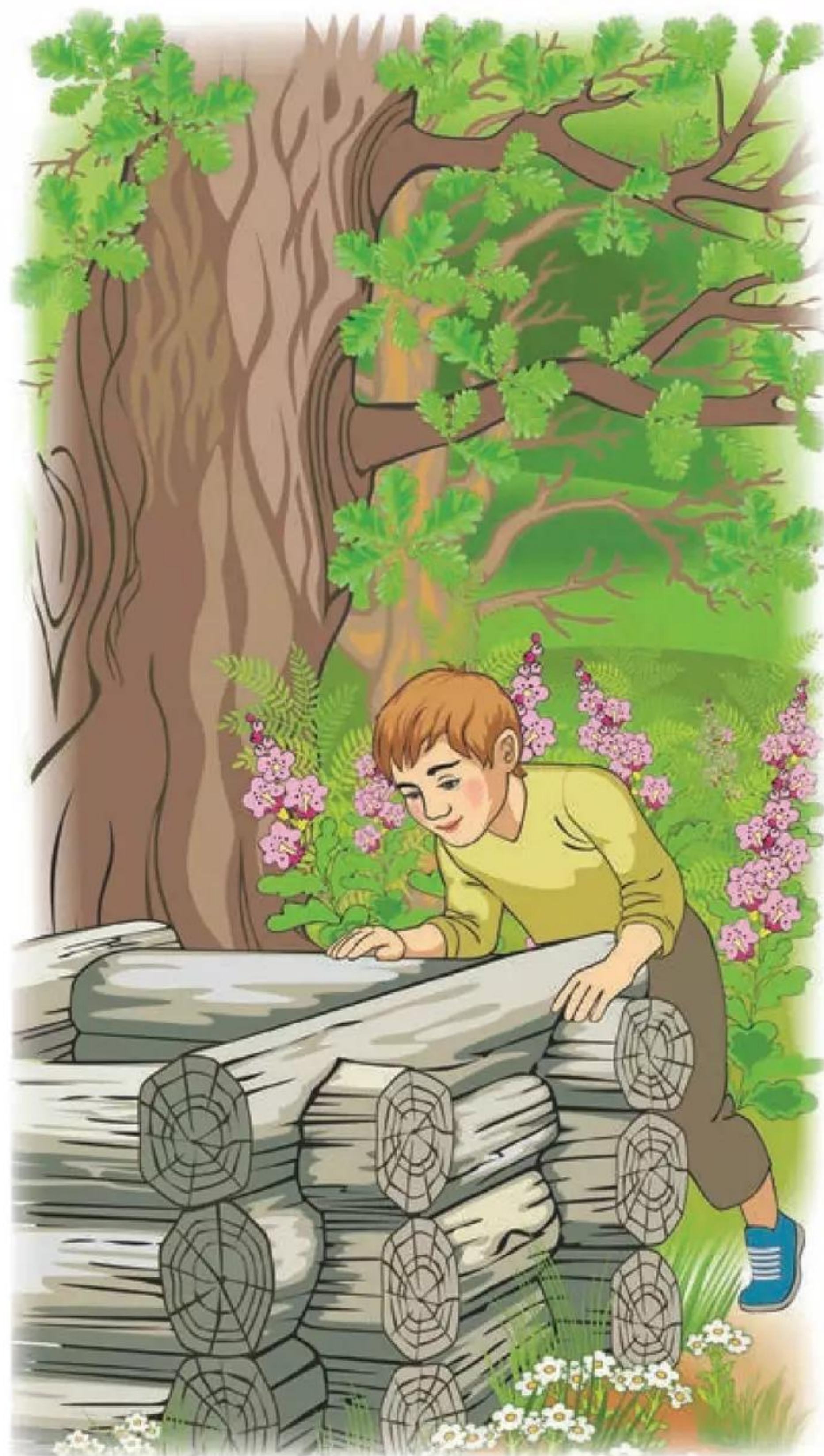
...

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилуки.

«Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

- Якою ти бачиш основну частину оповідання? Розкажи про це. Послухай однокласників/однокласниць. Чи збігається їхня думка з твоєю?
- Хочеш дізнатися, що написав в основній частині оповідання його автор? Візьми в бібліотеці книжку Василя Сухомлинського «Бути людиною» і прочитай оповідання «Камінь» повністю.

РОЗДІЛ 2. Слово. Будова слова.

Правопис

Для чого змінюються слова?

- 1 Прочитай українські прислів'я. Що їх об'єднує? Поясни, чому в народі так говорять.

1. Одна книга тисячі людей навчає.
2. Дім без книги, що день без сонця.
3. З книгою жити — з добром дружити.

- Знайди слово, яке повторюється у прислів'ях. Визнач, з яким словом воно пов'язане в кожному прислів'ї. Постав питання.
- Пари слів запиши. Підкресли в слові частину, яка змінилася.

Зразок. Малює (хто?) дівчинка. Знаю (кого?) дівчинку.

- Зроби висновок, для чого слову потрібно змінюватися.

Слова змінюються для зв'язку з іншими словами в реченні. Зміни слова називають його **формами**. Слова змінюються також для того, щоб повідомляти про число: **один** предмет чи **багато**. **Наприклад:** зірка — зірки.

- 2 Спиши текст. Підкресли в ньому форми того самого слова.

Позолотила осінь клени. Засяяли вони жовтими і червоними фарбами. Хто не пройде, всяк кленами милується.

- Порівняй форми слова і знайди частину, яка змінилася. Де вона розташована: на початку слова чи в кінці?

Змінна частина слова, яка служить для зв'язку слів у реченні, називається **закінченням**. Позначається закінчення так: школаа. Частина слова без закінчення називається **основою**. Вона повідомляє про лексичне значення слова. Позначається основа так: зошити.

Навчаємося визначати в словах закінчення й основу

1 Прочитай загадки. Запиши відгадки.

* * *

Хутко стрибне на папір,
І, хоч вір, а хоч не вір,
Враз напише нове слово.
Ось і речення готове.
Вправно пише у руці,
Бачать всі старання ці.

* * *

Пензлик, аркуш та вода...
Де ж малюнок? От біда!
Що іще забув я взяти,
Щоб пейзаж намалювати?

- Зміни слова-відгадки за числом. Знайди в кожному слові закінчення. Познач його. Чи складно, виділивши закінчення, знайти основу?

Визначати в слові значущі частини починають із закінчення. Для цього потрібно:

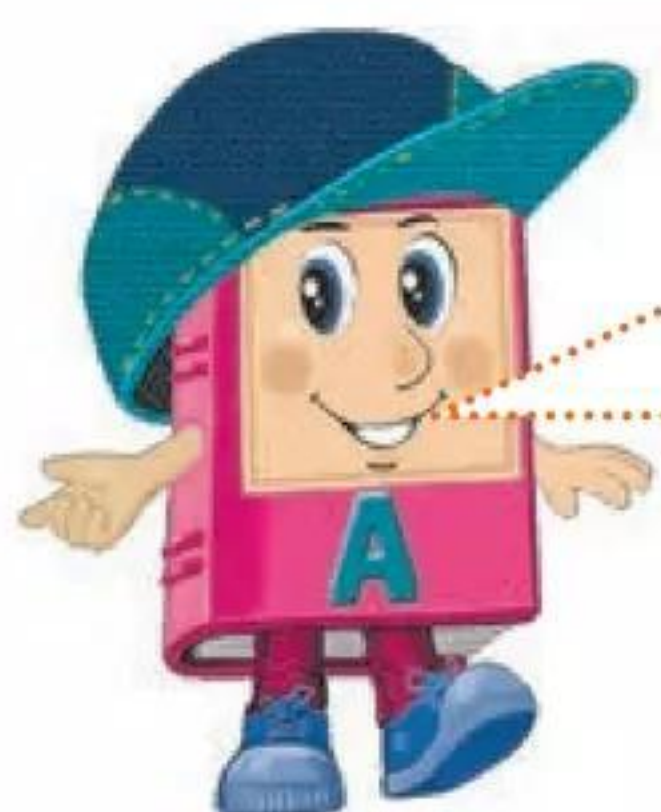
- 1 Змінити слово.
- 2 Порівняти звуки і знайти частину, що змінилася.
- 3 Позначити цю частину як закінчення.
- 4 Частина, що залишилася, — це основа.

2 Доповни речення словами, які означають дії предметів, скориставшись довідкою.

Небо (що зробило?) Хмара (що зробила?) ... сонце.
Дощові краплі (що зробили?) ... на землю.

Довідка: впасти, закрити, потемнішати.

- Запиши речення. Познач закінчення у словах, які означають дії предметів: зміни їх за числом.

Змінювати слова, які означають дії предметів, за числом допомагають слова, що означають назви предметів. **Наприклад:** хвиля прилинула — хвилі прилинули.

- 3 Прочитай. Спиши текст, розкриваючи дужки. У словах, що означають дії предметів, познач закінчення й основу.

(Прийти) осінь. Пташки (покинути) наші степи та гаї. (Полинати) вони у вирій. Там, у далекому теплому краї, (перебути) тяжку негоду лютої зими. А з першим теплим промінням сонця (прилинути) знов до нас. Своїми чудовими співами знов (чарувати) нам душу і серце.

- 4 Зміни слова, що означають дії предметів, пов'язуючи їх зі словами **він**, **вона**, **воно** або **вони**.

Сісти, повіяти, настати, вийти, засяяти.

Зразок: **він** прийшов□, **вона** прийшла□, **воно** прийшло□, **вони** прийшли□.

- Склади невеличкий текст і запиши його. Використовуй ці слова як опорні. Знайди і познач у них закінчення.

- 5 Прочитай. Визнач, що означають слова в кожному реченні. Спиши їх.

Чистий сніг. Зубна щітка. Пахуче сіно. Яскраві фарби.

- Знайди і познач у словах, що означають ознаки предметів, закінчення. Для цього змінюй їх за зразком.

Зразок: **він** рідний□, **вона** рідна□, **воно** рідне□, **вони** рідні□.

Щоб знайти закінчення у словах, які означають дії або ознаки предметів, їх треба змінити. Допоможуть у цьому слова **він**, **вона**, **воно**, **вони**. **Наприклад:** **він** сміливий□, **вона** смілива□, **воно** сміливе□, **вони** сміливі□.

- 6 Прочитай. Випиши виділені слова. Знайди в них значущі частини — закінчення й основу.

Загляда до хати **сон** —
І мовчить наш **телефон**.
Подзвонила би **лисичка**,
Та уже глибока **нічка**.

Людмила Лежанська

Оленка вважає, що в словах **сон** і **телефон** закінчення немає.

Петрик не погоджується з нею. Ці слова змінюються: **сон** — **сни**, **телефон** — **телефони**. А на зміну слова вказує його закінчення. Тільки звуків у цих закінченнях немає.

- З ким із учнів ти згоден/згодна?

Закінчення можуть складатися з одного, двох, навіть трьох звуків. Але інколи закінчення не має звуків. Порівняй: м'яч^і — м'яч[□]. Таке закінчення називають **нульовим**.

- Отже, яке закінчення в словах **сон** і **телефон**? Познач його так: сон[□], телефон[□].

- 7 Прочитай виразно.

Впав на площу лист кленовий
Золотаво-пурпуровий,
Ніби осінь для початку
Там поставила печатку.

Микола Сингаївський

- Випиши із вірша слова з нульовим закінченням. Оленка виписала три слова: **впав**, **лист**, **осінь**. Петрик — два: **впав** і **лист**. Він вважає, що закінчення в слові **осінь** — знак м'якшення **ь**. Оленка з ним не погоджується.
- А як вважаєш ти? Поясни свою думку.

Які слова називають спорідненими

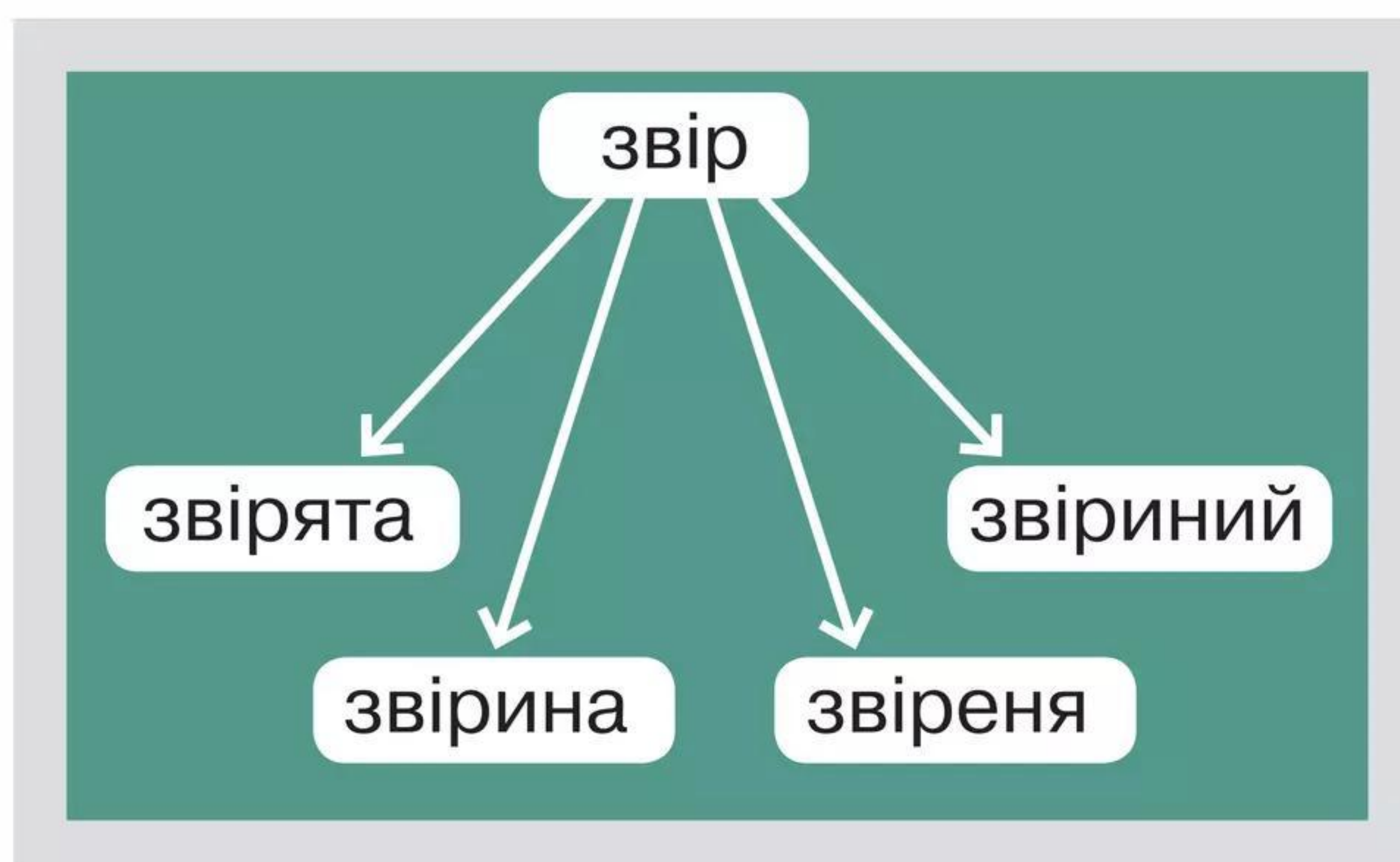
- 1 Послухай уривок із вірша Неоніли Стефурак.

Бадяка-Маняка

Бадяка-Маняка —
небачений звір.
Живе він у темному лісі
між гір.
Для власної втіхи
лущить горіхи
і носить звірятам до нір.

- У вірші є слова **звір** і **звірята**. Яке із цих двох слів пояснює інше? Які ще слова можна пояснити словом **звір**?
- Разом із сусідом/сусідкою по парті доберіть такі слова до слова **звір**. Доведіть, що ви дібрали їх правильно.
- В Оленки і Петрика, які працювали в парі, вийшов такий запис:

- Який запис утворився в тебе? Чи є щось спільне в цих словах? Спільну частину познач так: звір.

Слова, похідні від того самого слова, називаються **спорідненими**. За допомогою цього слова тлумачиться значення кожного зі споріднених слів: *лісок* — *невеликий ліс*, *перелісок* — *рідкий ліс*, *лісник* — *сторож лісу*.

2 Відгадай загадку і запиши відгадку.

Хтось відкрив на небі душ,
Повно на землі калюж.
І на нас водиця ллється.
Як це явище зоветься?

- Добери слова, які утворилися від слова-відгадки. Запиши їх. Як називаються такі слова? Знайди в них спільну частину і познач її.

3 Пограйте у гру «Хто більше?». Хто більше добере слів, які утворилися від поданого, той і буде переможцем/переможницею.

Слова для гри: гай, фарба, теплий.

Оленка з Петриком вирішили, що будуть враховувати:

- 1 Правильність добору кожного слова.
- 2 Наявність спільної частини.
- 3 Кількість дібраних слів.

- Чи можна погодитися з учнями?
- За якими ознаками домовилися визначати переможця ви?

4 Прочитай прислів'я. Поясни його зміст.

Книжку **читай** — розуму набирай.

- Добери до виділеного слова споріднені. Запиши.
- Перевір, чи правильно виконав завдання Петрик.

Читай — читання, читанка, прочитати, читач, дочитати.

Що таке корінь слова?

- 1 Назви зображені предмети. Поясни, чому вони так називаються.

- Запиши спочатку слово, від якого утворилася назва предмета, а потім саму назву предмета. Познач у словах спільну частину.

Споріднені слова мають спільну частину: **піч**, **пічний**, **пічник**, **припічок**. Її називають **коренем**. Тому слова, що мають спільний корінь, називають ще **спільнокореневими**. Корінь слова позначають так: пічник.

- 2 Визнач слова за їхнім значенням.

1. Маленька риба (хто?) — 2. Людина, яка ловить рибу (хто?) — 3. Хвіст риби (який?) — 4. Одна велика риба (хто?) —

- Запиши слово **риба**, а поряд — спільнокореневі слова.
- Познач у них закінчення, основу і корінь. У якому слові основа і корінь збігаються?

- 3 Прочитай прислів'я. Поясни, як ти його розумієш.

На те й щука, щоб карась не дрімав.

- Чи можна слова **щука** і **карась** вважати спільнокореневими? Поясни чому.

4 Петрик вважає, що слова **льотчик** і **пілот** — спільнокореневі. Вони близькі за змістом: називають те саме. Оленка не погоджується з хлопчиком: у них немає спільної частини.

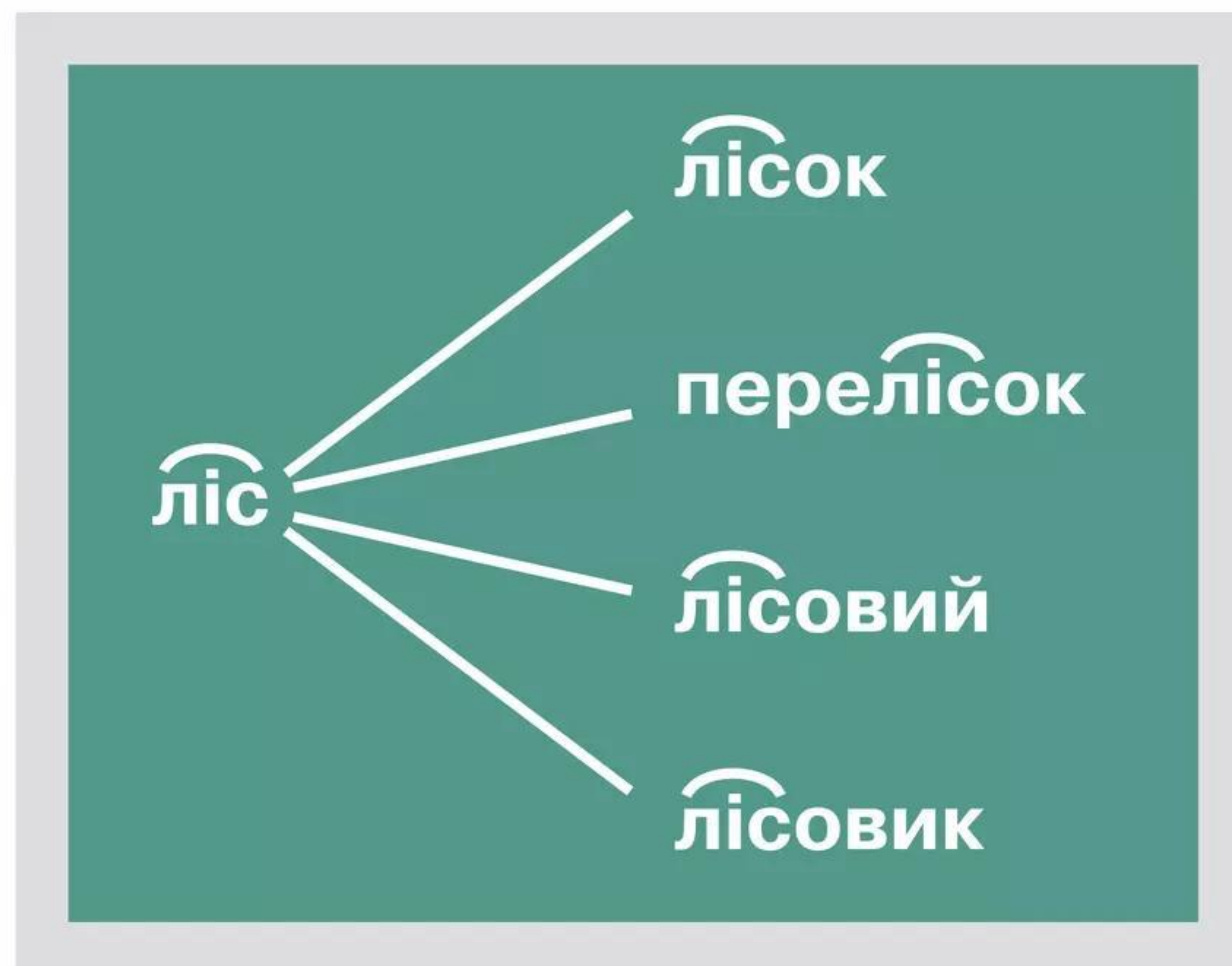
- Чию думку ти підтримаєш? Чому? Пригадай, як називаються слова **льотчик** і **пілот**.

5 Відгадай загадку і запиши відгадку.

На горі шумить, а під горою мовчить.

- Добери до слова-відгадки спільнокореневі слова. Доведи, що не помиляєшся. Визнач спільну частину — **корінь**.
- Запиши слово **ліс** ліворуч, а дібрані слова — праворуч.
- Оленка з Петриком домовилися, що кожен добере по два слова. Ось що у них утворилося:

- Чи можна слова **ліс** і **гай** назвати спільнокореневими? Знайди їх у тлумачному словнику. Чому ці слова не є спорідненими? Поясни свою думку.
- Спробуй дібрати до слова **гай** споріднені слова. Запиши їх за попереднім зразком. Познач закінчення, основу і корінь.

6 Розглянь малюнок.

- Запиши, які листочки впали з першого дерева, а які — з другого. Доведи, що завдання виконано правильно.

7 Ти вже знаєш, які слова називаються спорідненими, або спільнокореневими. Спробуй разом з учнями своєї групи скласти моделі таких слів. Допоможуть вам у цьому попередні записи і знання.

Оленка і Петрик працювали в різних групах, і моделі у них вийшли такі:

- «Прочитай» кожну модель. Чи можна їх вважати однаковими? Поясни свою думку. Яку модель склали учні твоєї групи?

8 Прочитай скоромовку. Які звуки вона вчить вимовляти? Вивчи скоромовку та навчися вимовляти її швидко і правильно. Запиши скоромовку з пам'яті.

Сім братів-малярів
В королівстві кольорів.
Кожен маляр кольорує,
В королівстві малярує.

Олег Орач

- За допомогою моделі знайди у скоромовці споріднені слова. Випиши їх, познач закінчення, основу і корінь.

9 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Випиши спільнокореневі слова. Познач у них спільну частину — **корінь**.

Задощити, дощ, злива, дощовик, мжичка, дощовий, гроза.

2. Учні добирали спільнокореневі слова до слова **гуси**.

Оленка виконала завдання так:

Гусак, гусеня, гусячий,
гусятина, гусінь.

Петрик — так:

Гусятниця, гусенятко,
густо, гусятина, гуска.

- Хто з дітей виконав завдання правильно?
- Склади і запиши ряд споріднених слів до слова **гуси**.

3. Знайди в кожній групі слів «зайве».

Міст, місточок, місто, місток.

Літак, літати, переліт, літо, політ.

Голуб'ята, голубка, приголубити, голуб'ятник.

Цирковий, циркуль, цирк, циркачка.

- виправ помилки. Запиши групи споріднених слів правильно. Познач спільну частину — **корінь**.

4. Добери до слова **гора** спільнокореневі слова. Запиши їх. Познач закінчення, основу і корінь.

10 Пограйте у гру «Хто останній?». Правила гри такі:

Учень/учениця називає одне з обраних слів і пояснює, від якого слова воно утворилося. Інші по черзі пропонують споріднені слова, доводячи правильність свого вибору. Виграє той, хто останнім назве спільнокореневе слово.

Слова для гри: перехитрити, малюнок, вечірній, притихнути.

Навчаємося визначати корінь у словах

1 Спиши загадку і відгадай її.

Від води не промокає, нас від дощиків ховає.

- Запиши слово-відгадку і познач у ньому корінь. Але спочатку обговоріть послідовність своїх дій у групі. Оленка з Петриком працювали в парі й виконували роботу так:

1 Дощовік — верхній легкий непромокальний одяг, що захищає від дощу.

2 дощ → дощовик
→ дощик
→ дощити

3 Корінь у слові **ДОЩОВИК** — дощ.

- «Прочитай», у якій послідовності діяли учні. Чи можна погодитися з ними?

2 Розглянь зображення. Запиши назви предметів.

- Визнач у словах корінь. Працюй разом із сусідом/сусідкою по парті. Дійте крок за кроком.

3 Прочитай скоромовку.

На столі стоїть сільниця, а в сільниці — сіль.

- Випиши споріднені слова. Познач корінь.

Оленка виписала два таких слова.

Петрик — три.

Хто з дітей помилився?

Як ти вважаєш, чому?

Навчаємося розрізняти спільнокореневі слова й форми того самого слова

- 1 Прочитай текст. Випиши слова з коренем **гриб** у дві колонки: форми слова **гриб** — у першу, а слова, споріднені до слова **гриб**, — у другу.

По гриби

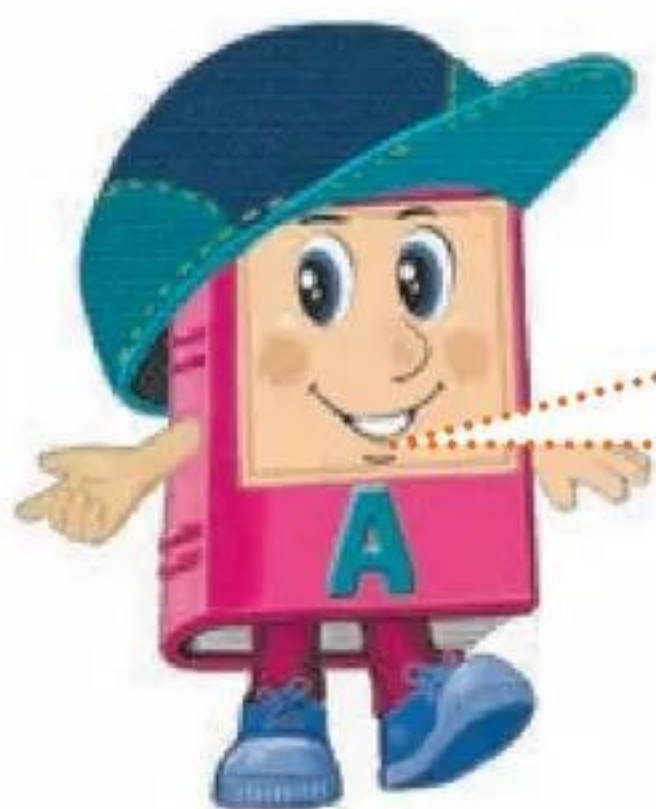
Настала осінь. Час іти в ліс по гриби.

Вирушають по гриби рано-вранці. Тоді волога, вкрита рососою шапочка гриба блищатиме, і гриб краще буде видно.

Гриби — народ дружний. Ростуть не по одному, не по два, а цілими сім'ями. Недарма грибники кажуть: «Де один грибок, там цілий вінок».

- Познач у виписаних словах закінчення, основу і корінь. Порівняй основи у формах слів і спільнокоренових словах.

Який висновок можна зробити?

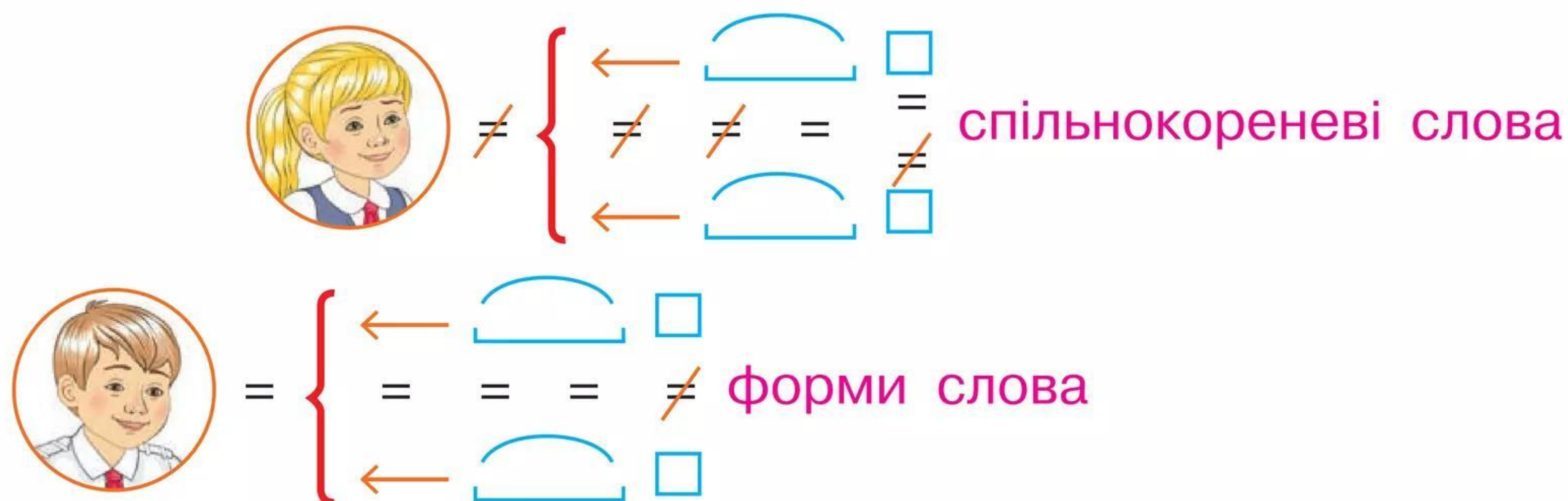
У формах слова основа та сама: грибии, гриби, грибаи. У спільнокоренових слів основи різні, тому що слова ці називають різне: грибники, грибоки. Спільний у них лише корінь — гриб.

- Які ще спільнокореневі слова до слова **гриб** ти знаєш? Доповни ними свій ряд.

- 2 Покажіть різницю між формами слова і спорідненими словами за допомогою моделей. Складіть їх у групі. Оленка і Петрик працювали в різних групах. Оленчина група складала модель споріднених слів, а Петрикова — модель форм слова. «Прочитай» ці моделі.

- Чи можна використовувати ці моделі для роботи?
- Які моделі склали ви?

- 3 Прочитай. Користуючись моделями, знайди і випиши з тексту форми слова **театр** в одну колонку, а спільнокореневі слова — в іншу. Познач закінчення, основу і корінь.

У давнину ні в Україні, ні в інших країнах ще не було театру. Театральні вистави з'явилися у нас чотири століття тому. Їх спершу влаштовували в школах учителі й учні.

Пізніше вистави «перейшли» до окремих будинків і залів. Такий театр існує дотепер у цілім світі.

- Чи доводилося тобі бувати в театрі? У якому саме?
- Розкажи про свої враження.

- 4 Прочитай прислів'я. Поясни, чому в народі так говорять.

Книжку купити — свято собі зробити.
Книга — дзеркало життя.

- Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.
- Які труднощі у тебе виникли? Чому?

Що може відбуватися зі звуками в тому самому корені

1 Запиши прислів'я. Що їх об'єднує?

1. Друга у скруті пізнають. 2. Річ краще нова, а дружба — стара. 3. Біда друзів випробовує. 4. Дружний табун і вовків не боїться.

- Розкажи, як ти розумієш кожне прислів'я.
- Випиши з прислів'їв слова з тим самим коренем. Познач корінь.

Учні позначили корінь по-різному.

Одні — так: друга, дружба, друзів, дружний.

Інші — інакше: друга, дружба, друзів, дружний.

- А як вважаєш ти?
- Що відбувається з приголосними звуками в тому самому корені? Обговори це запитання з однокласниками/однокласницями. Якого висновку ви дійшли?

В українській мові під час зміни слова або творення спільнокореневих слів приголосні звуки в коренях можуть змінюватися: друг — друзі — дружба: [г]/[з]/[ж], рука — ручка: [к]/[ч]. Відбувається **чергування** звуків.

2 Заміни виділені слова спільнокореневими, що означають ознаки предметів. Запиши словосполучення за зразком. Познач корені. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

Зразок: зг^{ра}я п^{та}х^{ів} — п^{та}ш^{ина} зг^{ра}я.

Каша **на молоці** — ... каша, ліхтарі **на вулиці** — ... ліхтарі, будка **для собаки** — ... будка, вираз **з математики** — ... вираз.

3 Прочитай прислів'я. Поясни їх зміст.

1. Знайся кінь з конем, а віл з волем. 2. Зі своєї печі і дим солодкий. 3. Своя піч найліпше гріє.

- Випиши з прислів'їв форми слів, у яких чергуються голосні звуки. Познач корені. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

У коренях українських слів можуть **чергуватися** не тільки приголосні, а й **голосні** звуки. Звуки [о] і [е] змінюються на [і]: **ко**ні, але **кі**нь, **пе**чі, але **пі**ч.

4 Прочитай.

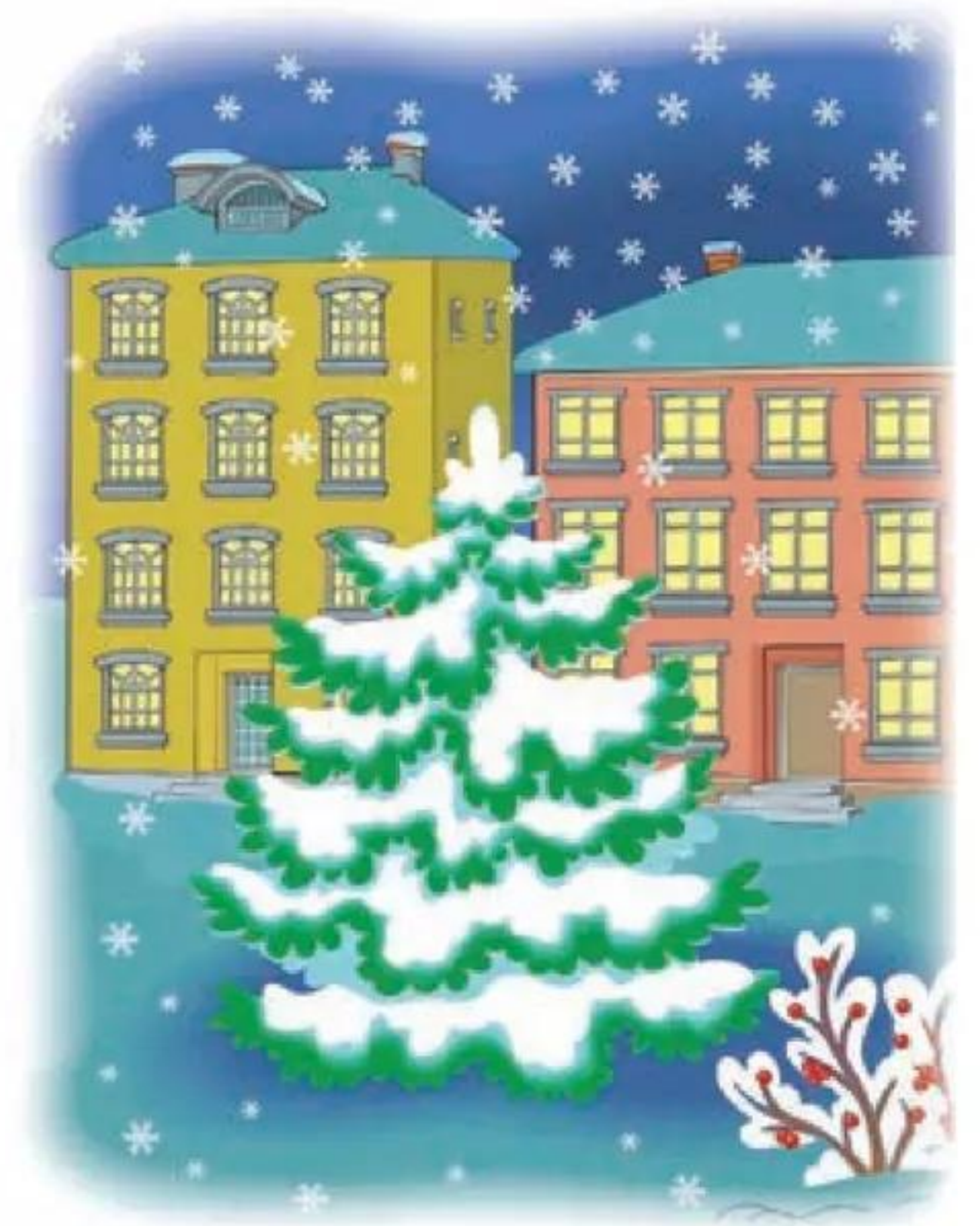
Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвонять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкуються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять... Аж місяць прислухається до того дзвону.

Василь Сухомлинський

- Випиши з тексту слова, у яких чергуються голосні звуки, у дві колонки.

Форми слова	Спільнокореневі слова
...	...

- Познач корінь. Підкресли букви на місці звуків, що чергуються.

5 Оленка і Петрик записали прислів'я, яке їм сподобалося.

Не пиро пише, а розум.

Не перо пише, а розум.

- Яке слово діти записали по-різному? Як ти вважаєш, чому?

Навчаємося перевіряти орфограми «ненаголошені е, и» в коренях

1 Порівняй звукові і буквені записи слів.

[пе^иро́] — перо

[зе^имл'а́] — земля

[кри^ело́] — крило

[чи^есло́] — число

- Зверни увагу, що ненаголошені голосні [е], [и] вимовляються майже однаково. А якими буквами вони позначаються на письмі — однаковими чи різними? Зроби висновок, чи можна позначати ненаголошені голосні [е], [и] за вимовою.

За місце ненаголошених голосних [е], [и] в словах «сперечаються» букви **е** та **и**. Тому ненаголошені [е], [и] не можна позначати лише за вимовою. Отже, це орфограма, яка називається «ненаголошені е, и».

2 Прочитай слова з орфограмою «ненаголошені е, и».

М..да́ль, кал..ндáр, б..ре́за, с..ку́нда, хв..лі́на, г..ро́й.

- Запиши їх. Чи зможеш ти обрати букву на позначення ненаголошених [е], [и]? Чому?
- Пропусти орфограму «ненаголошені е, и». Покажи, які букви «сперечаються» за це місце в слові.

Зразок: м..да́ль

е ? и

3 Прочитай прислів'я. Поясни, чому в народі так говорять.

1. З..мля багата — народ багатий. 2. Хто про землю дбає, тому вона повертає. 3. Хто з..млі дає, тому вона втриє віддає.

- Назви букви, які сперечаються за місце у формах слова з..мля́ і з..млі́. Спиши прислів'я. Ненаголошений звук познач буквою, що підказав тобі наголошений звук.

- 4 Прочитай. Спиши рядки вірша. Підкресли спільнокореневі слова.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

Тарас Шевченко

- Чи можна слово **вишня** вважати перевірним до слова **вишневий**? Чому?
- Обговори ці запитання з сусідом/сусідкою по парті. Якого висновку ви дійшли?

Щоб перевірити орфограму «ненаголошені е, и» в корені слова, треба змінити форму слова або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошені [е], [и] стали наголошеними. **Наприклад:** в..сло — вéсла: вeсло; кр..хий — крихта: крихий.

- 5 Прочитай групи слів з тим самим коренем. Знайди серед них перевірні слова до слів з пропущеними орфограмами.

Зразок: в..сло — вéсла: вeсло.

Кр..ло — крила, крилатий, крильчата, безкрилий.

Гр..би — грибниця, гриб, грибник, грибочок.

З..мувати — зимівля, зима, перезимувати, зимонька.

В..сокий — висота, високо, височінь, висотка.

- Які слова перевіряються шляхом зміни форми слова, а які — добором спільнокореневих слів? Які слова можна перевірити двома способами?

- 6 Запиши слова буквами. Перевір орфограму «ненаголошені е, и». У якій послідовності будеш діяти? Обговоріть це запитання у групі.

В..рба, ст..повий, з..рнятко, (немає) м..шей, п..ньок.

Петрик і Оленка запропонували таку послідовність дій.

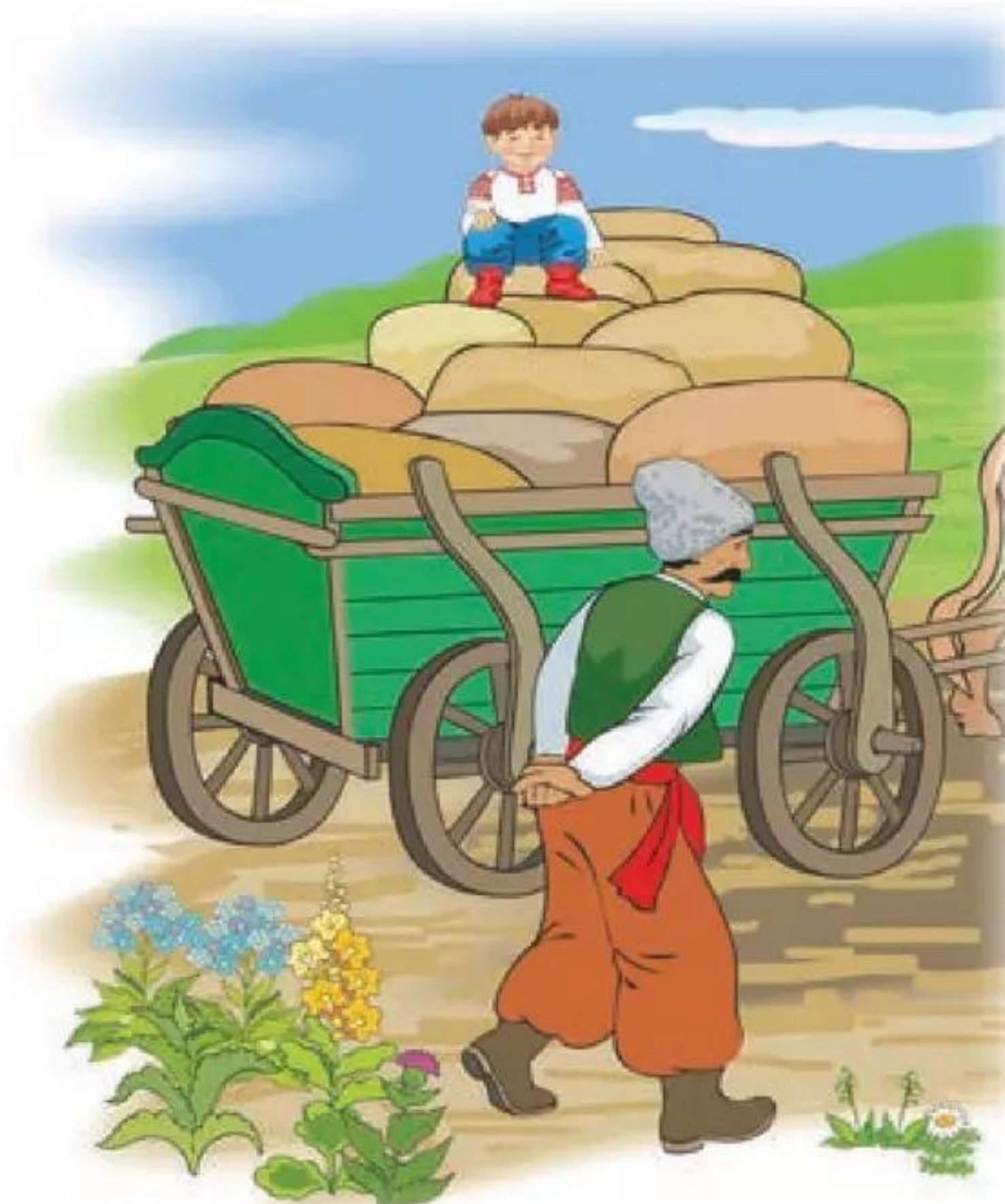
- 1 Знайти в слові ненаголошений [е] або [и], записати слово з пропуском букви, яка його може позначати: **в..рба**.
- 2 Змінити слово або дібрати спільнокореневе так, щоб ненаголошений [е] або [и] став наголошеним: **вѐрби** або **вѐрбна** (неділя).
- 3 Уписати замість пропуску букву, яку підказує наголошений звук, підкреслити орфограму: **вѐрба**.

- Чи можна погодитися з учнями? Якого висновку дійшли ви?

- 7 Послухай лічилку, а потім прочитай її виразно.

Віз наш тато до мл..на
Декілька мішків з..рна:
П'ять — пшениці в передку,
Сім — ячменю на задку.
Шість мішків вівса і проса
Уляглись посер..д воза.
А на самому в..ршечку
Примостивсь мішечок гречки.
Нумо, діти, рахувати,
Скільки віз мішків наш тато.

Василь Латанський

- Полічи і ти, скільки мішків віз тато до млина.
- Визнач, які букви можуть бути на місці пропусків. Обери потрібну букву. Як ти будеш це робити?
- Запиши лічилку.
- Які орфограми перевіряються шляхом зміни форми слова? Які — за допомогою спільнокореневих слів?
- Орфограму в слові (на) **в..ршечку** діти перевірили за допомогою споріднених слів. Петрик дібрав слово **вершник**, Оленка — слово **верх**. Хто з дітей перевірів орфограму правильно? Яке слово було перевірним у тебе?

- 8 Запиши пари слів. Підкресли орфограму «ненаголошені е, и». Порівняй слова в кожній парі.

Промені — промінь, кореневий — корінь, дзвенить — дзвін.

- Доведи, що у цих словах орфограма «ненаголошені е, и» не перевіряється наголосом.

В українських словах ненаголошений звук [е] не завжди можна перевірити наголосом. Тоді запам'ятай правило: якщо в корені цей звук чергується з голосним [і], на письмі він позначається буквою е. **Наприклад:** осінь — осені.

- 9 Спиши текст.

Дятел без зупину працює. Своїм міцним дзьобом з-під кори дістає комах. З раннього ранку до пізнього вечора чути в лісі стук дятла.

- Яке слово повторюється в тексті? Випиши його форми. Познач закінчення, основу і корінь. Що відбувається з ненаголошеним [е] у формах цього слова? Якою буквою він позначається?

У формах деяких українських слів ненаголошений звук [е] може випадати: дят[е']л — дятла, трав[е']нь — травня. Якщо ненаголошений звук [е] є випадним, на письмі він позначається буквою е: дятел, травень.

- 10 Перевір пропущені орфограми. Запиши слова у дві колонки, вставляючи букви.

Перевіряю наголосом	Перевіряю за правилом
...	...

Викарбувати на кам..ні, сувора з..ма, відпочивати біля оз..ра, заднє кол..со, десять грив..нь, молодша с..стричка, прож..вати в Одесі, пропл..ває чов..н.

- 11** Прочитай назви місяців року. У якій послідовності вони розташовані?

Берез..нь, верес..нь, груд..нь, жовт..нь, квіт..нь, лип..нь, листопад, лютий, серп..нь, січ..нь, трав..нь, черв..нь.

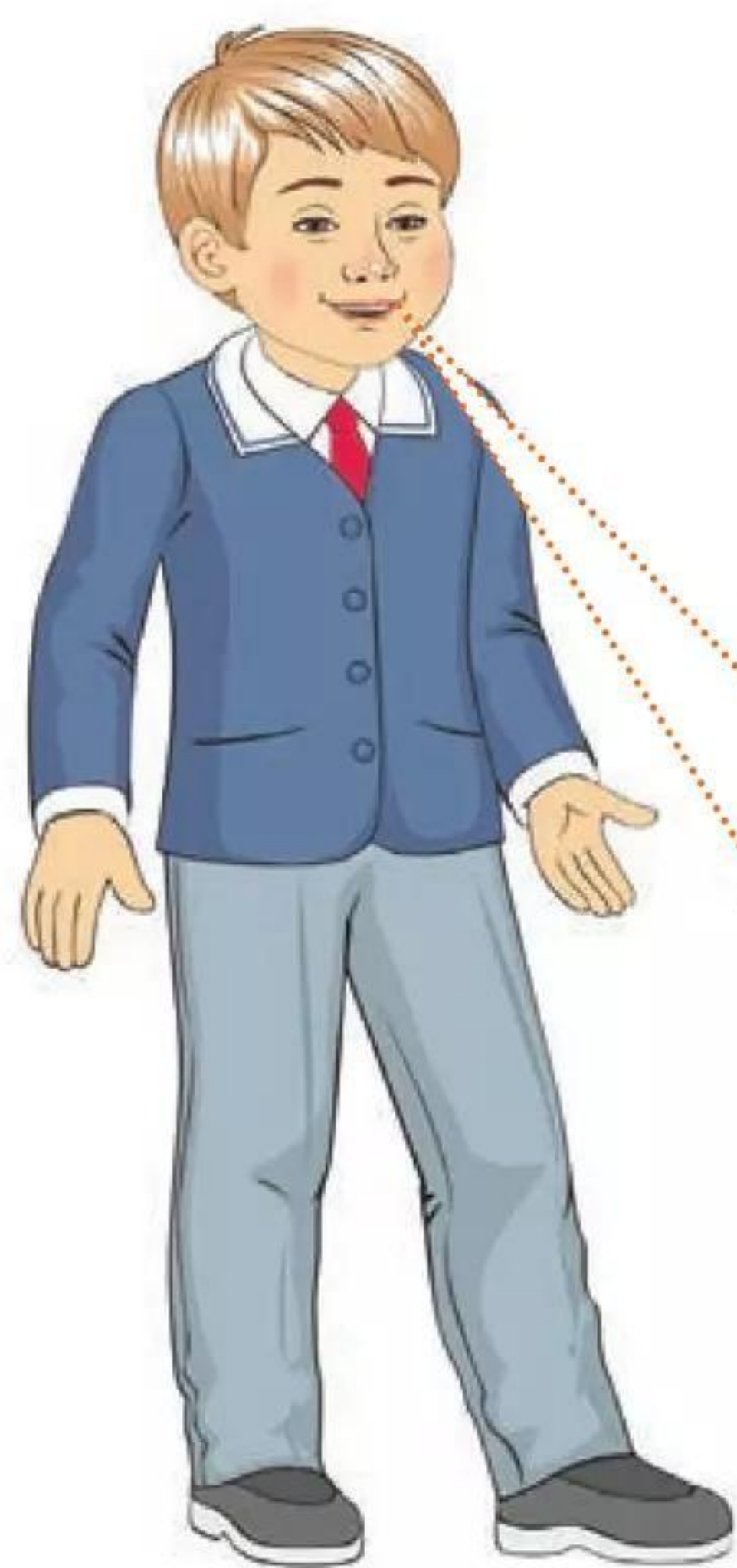
- Чи потрібно розташовувати назви місяців за алфавітом? А як треба? Розташуй їх за календарем, упиши пропущені букви. За допомогою попереднього правила доведи, що буква для позначення ненаголошеного звука [е] обрана правильно.

- 12** Запиши слова у дві колонки.

Підкреслені орфограми можу перевірити	Підкреслені орфограми не можу перевірити
...	...

Крилатий, медаль, вітер, синиця, вулиця, черевики, крижаний, оплески, заметіль, облетіти, театр, сиріжка, пиріг.

- У словах з колонки ліворуч перевір пропущені орфограми.
- Як же дізнатися про написання слів у другій колонці?

А мені здається,
що слід скориста-
тися словником.

Я вважаю,
що треба зверну-
тися до дорослих.

- А як вважаєш ти?

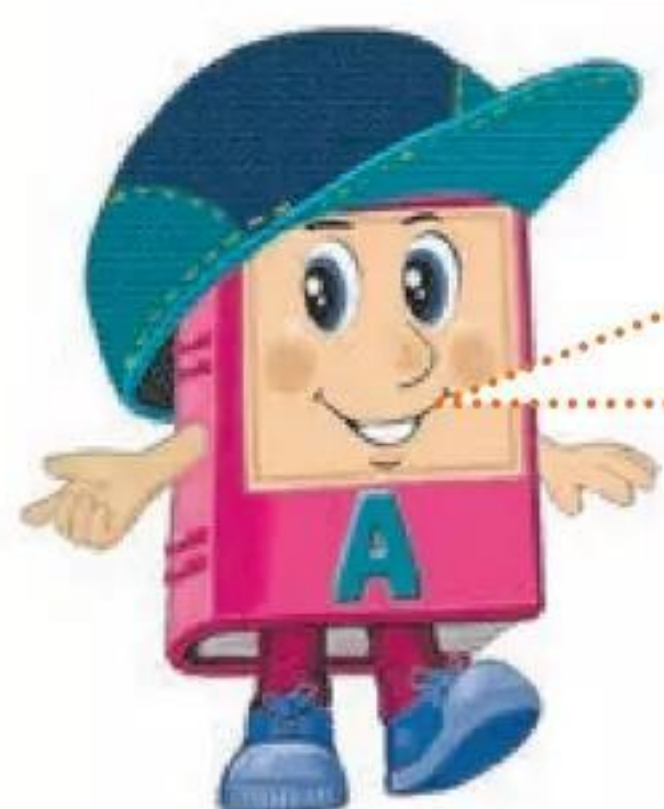

Навчаємося працювати з орфографічним словником

1 Прочитай.

Багато слів в українській мові не перевіряються ні шляхом зміни форм, ні за допомогою споріднених слів, ні за правилом.

- Щоб дізнатися, як пишеться слово, треба знайти його в орфографічному словнику.

Чи вмієш ти користуватися орфографічним словником? Знаєш, як він упорядкований?

2 Випиши з орфографічного словника по три слова, які починаються буквами *а*, *о* і *я*.

- Поясни, чому слова на букву *а* розташовані на початку словника, на *о* — у середині, а на *я* — у кінці.
- Зроби висновок: як розташовані слова в орфографічному словнику.

Слова в орфографічному словнику, як і в багатьох інших словниках, розташовані в алфавітному порядку.

- Разом із сусідом/сусідкою по парті перевірте одне одного, чи пам'ятаєте ви алфавіт.

3 Уяви, що тобі треба знайти в словнику слово **гудзик**. Де ти будеш його шукати: на початку, у середині чи в кінці словника? Де шукатимеш слово **комп'ютер**? А слово **цибуля**? Поясни свою думку. Знайди ці слова в орфографічному словнику.

4 Спробуй пояснити:

Чому слово **червоний** розташовано у словнику раніше, ніж слово **черевики**, а слово **черевики** — пізніше, ніж слово **черговий**.

Чому слова **ведмідь** і **велосипед** треба шукати на початку словника, а слова **предмет** і **п'ятниця** — у середині.

Чому в словнику слова **телевізор**, **телеграма**, **телефон** розташовані саме в такій послідовності.

- Склади такі завдання і запропонуй їх своїм однокласникам/однокласницям.

5 Уяви, що тобі треба дізнатися, як пишеться слово **бл..нь**. А ти відкриваєш словник на сторінці зі словами **календар**, **квиток**, **килим**...

- Куди будеш перегортати сторінки, щоб знайти потрібне слово, — уперед чи назад? Поясни чому.

6 Петрикові треба було знайти в словнику слово **в..рблюд**. Він подивився серед слів на **ви...** і не знайшов такого слова: **викладач**, **вимагати**, **виразно** є, а потрібного слова немає.

- Допоможи хлопчикові. Знайди слово **в..рблюд** серед слів на **ве...** Працюй так:

- 1 Прочитай слово і поясни його значення.
- 2 Підкресли в слові орфограми.
- 3 Прочитай слово вголос, як написано (орфографічно).
- 4 Не дивлячись у словник, диктуй собі слово орфографічно по складах і записуй.
- 5 Постав у слові наголос і підкресли орфограми.
- 6 Порівняй свій запис зі словником.

- З усіма іншими словниковими словами працюй у такій самій послідовності.

Дізнаємося за допомогою словника про написання слів, орфограми в яких не перевіряються

- 1 «Розсели» подані слова в будиночки: запиши їх у дві колонки, вставляючи пропущені орфограми.

Т..атр, кал..ндар, кв..ток, г..рбй, вогн..ще, д..тина, уч..нь, кил..м, учит..ль.

- 2 Знайди подані слова в орфографічному словнику. Запиши їх у три колонки. Підкресли орфограми.

Назви рослин	Назви тварин	Дні тижня
...	...	...

Пш..ниця, н..діля, с..ниця, ч..ремха, с..реда, л..лека, б..реза, пон..ділок, ол..нь, яс..н, за..ць, ч..решня, ч..твер, л..сиця, в..дмідь, п'ятн..ця, абр..кос.

- 3 Визнач слова за їхнім тлумаченням. Запиши їх у стовпчик. Якщо не знаєш, як правильно записати слово, звернись до орфографічного словника.

1. Спортивна гра двох команд, під час якої гравці намагаються загнати м'яч у ворота суперника. 2. Будинок залізничної станції або пристані для обслуговування пасажирів. 3. Письмова робота, вправа для засвоєння або перевірки грамотності, що полягає в записуванні тексту, який диктується. 4. Обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння.

- До кожного слова добери по два спільнокореневих. Запиши їх поряд. Познач корінь.

4 Прочитай слова.

Кр..латий, р..балка, ч..рвоний, л..стоноша, віт..р,
вер..с..нь, кр..ниця, підн..сти, скр..паль, черв..нь, уч..нь.

- Запиши слова в три колонки, уставляючи пропущені звуки.

Перевіряю наголосом	Пишу за правилом	Знаходжу в словнику
...	...	...

- Порівняй свою роботу з тим, як її виконав/виконала сусід/сусідка по парті. Якщо у вас виникли розбіжності, з'ясуйте чому.
- Коли Оленка і Петрик порівняли свої роботи, то виявилось, що результати у них різні.

Знаходжу
в словнику

учень

Перевіряю
наголосом

учинь

- Хлопчик знайшов перевірку для ненаголошеного [е] в спільнокореневому слові **учитель**. Але Оленка з ним не погодилася. Як ти вважаєш, чому? Поясни свою думку.

5 З поданих завдань обери ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. До поданих слів добери близькі за значенням. Запиши пари синонімів.

Обрій — ... , машина — ... , тривога — ... , гуркотіти — ... , виразний — ... , чорногуз — ... , громада — ... , клекотіти —

2. Випиши слова, у яких виділені букви можна перевірити тільки за словником.

Десяток, предмет, теплота, горизонт, дятел, червоний, глибина, сигнал, лелека, зернина, метро, просьба, ясен.

3. Знайди правильно написані слова. Перевір себе за орфографічним словником. Запиши ці слова. Підкресли орфограми.

Чиревики, черевики, черивики.

Призидент, президент, презедент.

Середа, сиреда, серида.

Беризинь, березинь, березень.

Вересинь, вересень, верисень.

Телефон, тилефон, телифон.

- Із двох слів (на вибір) склади і запиши речення.

4. Перевір диктант учня. Запиши слова, у яких він припустився помилок, правильно. Доведи свою думку: запиши перевірки за зразком.

Зразок: зима́ — зими, ясен — словник.

Обабіч криниць висаджують калину. Це дерево не лише прикрашає місце. Воно обирігає воду від спеки. З ранньої весни духм'яніють тут квіти. Над ними гудуть бджоли. Витьохкують соловії. Восени на гілках багряніють соковиті ягоди.

- 6** Прочитай текст. Підготуйся писати його під диктовку учителя.

Дніпро — найбільша і найвідоміша річка України. З Дніпром пов'язане героїчне минуле нашого народу. Тут могила Тараса Григоровича Шевченка. На берегах Дніпра лежить столиця нашої Батьківщини — Київ.

- Запиши диктант. Порівняй свій запис зі зразком. Якщо є помилки, виправ їх.

- 7** Прочитай слова. Спробуй запам'ятати їх правопис за 2 хвилини.

П'ятниця, хвилина, апетит, президент, четвер, гудзик, сантиметр, гриміти, квиток, календар, виразно, секунда, вогнище.

- Згорни підручник і запиши ті слова, які вдалося запам'ятати. Перевір правильність написання слів. Якщо є помилки, виправ їх.

- 8** Запиши словникові слова у дві колонки. У першу колонку записуй слова, у написанні яких немає сумнівів, у другу — з пропуском орфограм, у написанні яких сумніваєшся.

Ч..р..вики, хв..лина, ап..тит, пр..з..дент, ч..твер, гудз..к, сант..метр, гр..міти, кв..ток, бер..з..нь, кал..ндар, в..разно, сер..да, вогн..ще, пш..ниця, п'ятн..ця, с..ниця, ч..ремха.

- Чи багато слів виявилось у тебе в колонці, що праворуч? Якщо багато, треба тренувати свою орфографічну пам'ять.

Можна заспівати словникові слова по складах орфографічно, як написано, на улюблену мелодію. Або записати їх фломастерами великими буквами на смужках паперу і розвісити у своїй кімнаті. Спробуй зробити це вдома.

- Дізнайся про написання слів другої колонки у словнику і заповни пропуски. Склади із цими словами речення і запиши їх.

- 9** Написання ще яких словникових слів ти пам'ятаєш? Перевір, чи пам'ятають слова, орфограми яких не перевіряються, твої товариші: склади для них словниковий диктант. Запиши його, а потім продиктуй однокласникам/однокласницям.

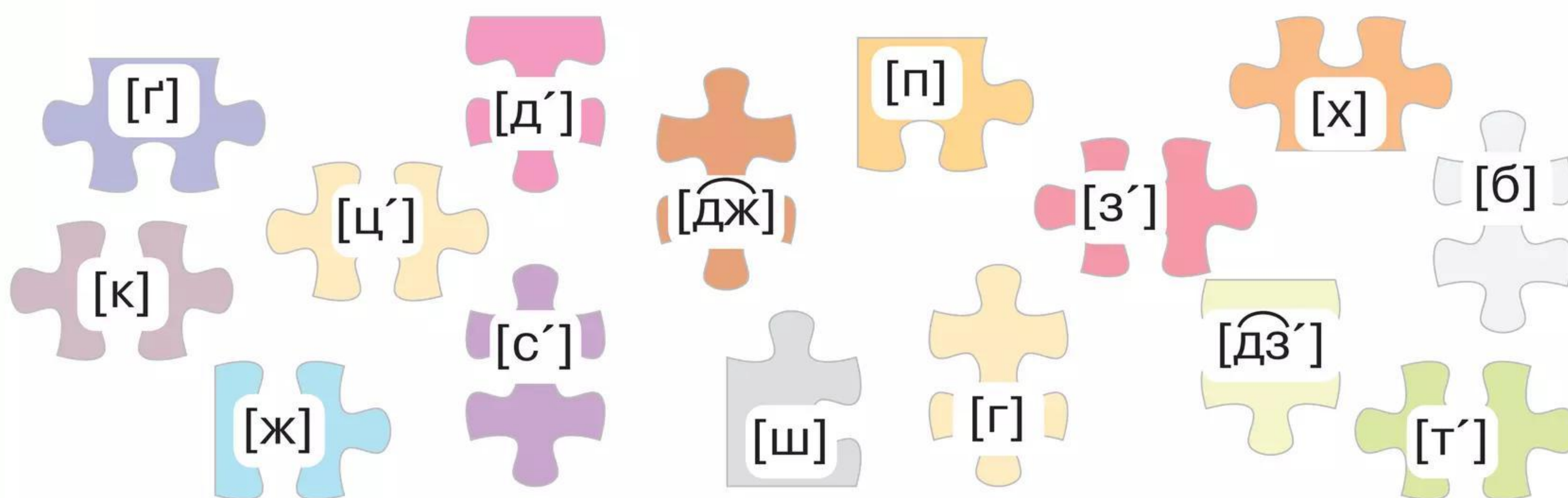
Навчаємося писати слова з приголосними звуками, парними за дзвінкістю-глухістю

- 1** Прочитай пари слів. Порівняй кінцеві приголосні звуки. У чому особливість цих приголосних?

Кра[б] — сні[п], сні[г] — смі[х], холо[д] — моло[т],
мі[д'] — лю[т'], ни[з] — ні[с], гара[ж] — арку[ш].

- Які приголосні звуки вимовляються в кінці слова? Який висновок можна зробити?

- 2** Дзвінкі приголосні звуки та їх глухі пари «загубилися». Допоможи їм знайти свою пару.

- Запиши звуки парами. Який звук не знайшов своєї пари? Допоможи йому: знайди пару.

- 3** Прочитай пари слів. Які звуки порівнюються в парах? Перед якими приголосними — дзвінкими чи глухими — вимовляються ці звуки?

Кла[д]ка — ла[т]ка, ба[б]ка — па[п]ка, ка[з]ка — ка[с]ка,
лі[ж]ко — ву[ш]ко, гру[б]ка — гру[п]ка.

- **Який висновок можна зробити?**

В українській мові в кінці слів і перед глухими приголосними вимовляються обидва звуки з пари — і дзвінкий, і глухий: бі[б]– сні[п], ні[ж]ка — кі[ш]ка.

- 4 Запиши слова. Над кожним з них надпиши за зразком, які звуки треба вимовляти на місці виділених букв.

[б] [ж]

Зразок: кра**б**, кни**ж**ка.

Горо**д**, заво**д**ь, гра**б**, сторо**ж**, ві**з**, приморо**з**ь.

Ді**ж**ка, буд**к**а, ред**ь**ка, шуб**к**а, кі**з**ка, низ**ь**кий.

- 5 Назви зображені предмети. Що означають їх назви?

- Запиши назви предметів. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні звуки в кінці слів і перед глухими приголосними.

- 6 Прочитай. Доведи, що слова в кожному рядку є спільно-кореневими. Порівняй виділені приголосні звуки в кожній парі слів.

моло[т]ити — моло[д']ба

про[с]ити — про[з']ба

боро[т]ися — боро[д']ба

ко[с]ити — ко[з']ба

- Що відбувається з парними глухими приголосними звуками? Як ти вважаєш, хто «примушує» глухі звуки змінюватися на дзвінкі? Який висновок можна зробити?

В українській мові глухі приголосні звуки перед парними дзвінкими змінюються на свою дзвінку пару: про[с]ити — про[з']ба.

7 Порівняй вимову і правопис записаних слів.
Моло[д']ба — молотьба, хо[д']ба — ходьба.
Про[з']ба — просьба, при[з']ба — призьба.

- Які приголосні звуки вимовляються перед дзвінками? Чи однаковими буквами позначено звук [д'] на письмі? А звук [з']?
- Чи можна позначати буквами парні дзвінки перед парними дзвінками тільки за вимовою? Чому вони потребують перевірки?

За місце дзвінкого парного приголосного звука, якщо він вимовляється в слові перед парним дзвінком, можуть «сперечатися» дві різні букви: моло[д']ба, хо[д']ба.

Це орфограми. Щоб перевірити їх, треба дібрати такі споріднені слова, щоб дзвінкий парний приголосний вимовлявся перед голосним: моло[д']ба — ^{дь?ть}молотити: ^{дь?ть}молотьба; хо[д']ба — ^{дь?ть}ходити: ^{дь?ть}ходьба.

8 Запиши текст. Виділені звуки познач буквами.

На пероні гомін, сміх. Ди[кт]ор оголосив ві[дп]равлення. Провідник звернувся до пасажирів із про[з']бою зайняти мі[с'ц']я у вагоні.

Поїзд рушив. Уже зник во[гз]ал, а за вікном ще довго виблискували вогні великого мі[ст]а.

- Обміняйтеся роботами із сусідом/сусідкою по парті і перевірте їх. Якщо є розбіжності, з'ясуйте чому.
- Коли Оленка з Петриком перевірили роботи одне одного, виявилось, що слово во[гз]ал вони записали по-різному: **во^кзал** і **во^гзал**. Як ти вважаєш, хто з дітей припустився помилки?
- Чи можна перевірити орфограму в цьому слові? Як же дізнатися про його правопис?

- 9 Прочитай. Прослідкуй, що відбувається з дзвінким приголосним звуком [г], коли він вимовляється перед глухим.

кі[г]оть — кі[х]ті
ні[г]оть — ні[х]ті

ле[г]енький — ле[х]кий
дьо[г]оть — дьо[х]тю

- 10 Порівняй вимову і правопис записаних слів.

кі[х]ті — кігті
ні[х]ті — нігті

ле[х]кий — легкий
дьо[х]тю — дьогтю

- Якою буквою позначено звук [х] на письмі в поданих словах?
- Чи можна позначати буквами парний глухий [х] перед парним глухим тільки за вимовою?
- Доведи, що виділені звуки потребують перевірки. Знайди перевірні слова в попередньому завданні.

- 11 Прочитай. Усно перевір виділені орфограми. Запиши словосполучення. Підкресли орфограми.

Л(е, и)(г, к)а хода, пу(г, х)кий сніг, боро(д, т)ьба «сумо», туфлі на пі(д, т)борах, ц(е, и)нтральний во(г, к)зал.

- Які орфограми перевіряються за допомогою спільно-кореневих слів? Написання яких слів тобі «підказав» словник?

- 12 Прочитай диктант учениці і перевір, чи немає в ньому помилок.

Про вербу складено багато пісень. «Ой у полі верби-ченька, там стояла криниченька»...

Люди завжди брали воду під вербою. Вербовий дух люблять і бджоли. З лехкої, дзвінкої і гнучкої деривини виготовляли кобзи і бандури.

Верби охороняють плеса сивого Дніпра.

- Про що треба нагадати дівчинці, щоб вона надалі не припускалася таких помилок?
- Спиши другий і третій абзаци тексту правильно. Підкресли орфограми.

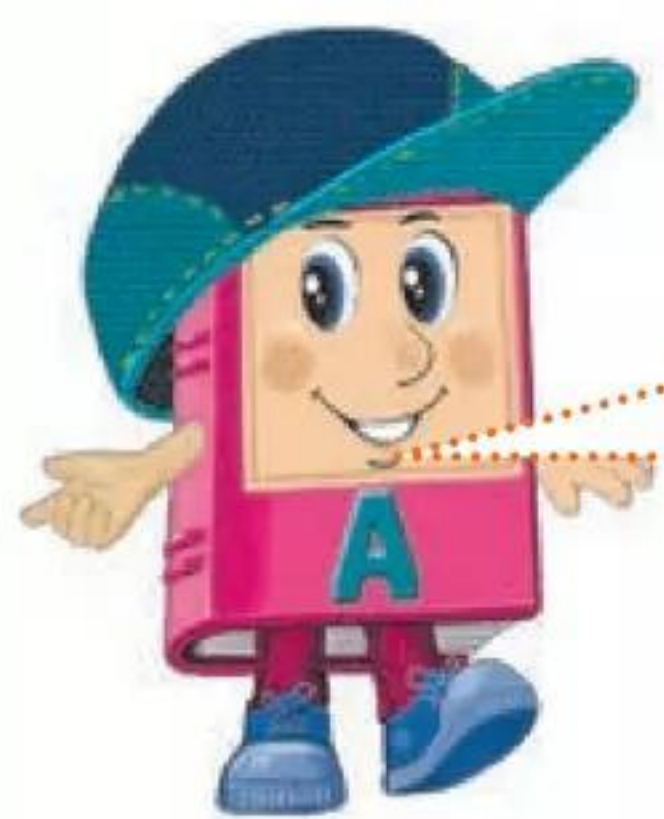
Яку роль у слові виконують суфікси і префікси

1 Прочитай виразно вірш Василя Кравчука.

Слон, слониха й слоненя
йдуть купатися щодня.
Дуже раде слоненятко,
бо його купає татко.

- Вивчи вірш і запиши його з пам'яті. Підкресли споріднені слова.
- Порівняй значення слів **слон** і **слониха**. Яка частина в другому слові підказала тобі, що йдеться про самку слона?
- Запиши слова **слон** і **слониха** поряд. Виділи в них значущі частини.

Частину, яка вказує, що йдеться про самку слона, познач так ^.

- Де розташована ця частина?
- Що означає слово **слоненя**? Яка частина в слові вказала на маля? Познач її тим самим знаком.
- Поясни, що означає слово **слоненятко**. Познач тим самим знаком частину, яка надає слову відтінок ласкавості. Де стоїть ця частина у слові?

В основі слова, крім кореня, можуть бути й інші значущі частини. Зі значення всіх частин основи складається лексичне значення слова — те, що слово називає.

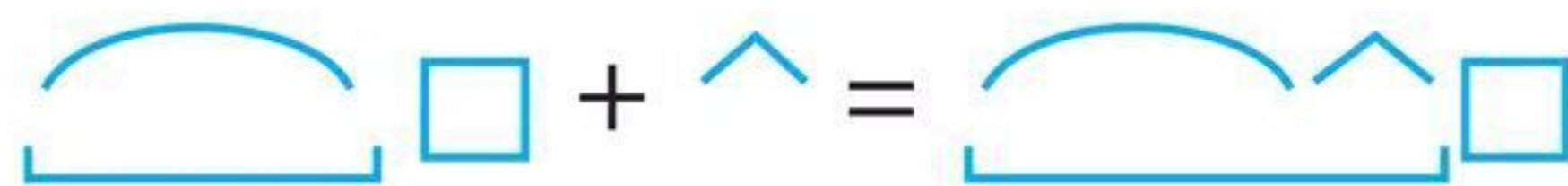
Значущу частину основи, що стоїть після кореня і служить для утворення нових слів, називають **суфіксом**.

Наприклад: слон□ — слоненя, осінь — осінній, сніг — сніжок□.

- 2 Утвори нові слова, використовуючи суфікси **-іст**, **-ист**. Запиши пари слів. Виділи в них значущі частини. У якій послідовності будеш це робити?

хокей — ... журнал — ...
футбол — ... трактор — ...
теніс — ... гітара — ...

- Якого значення додають словам суфікси **-іст**, **-ист**? Покажи за допомогою схеми, що ці слова утворилися додаванням до кореня суфікса. Використовуй у своїй схемі математичні знаки.
- Оленка з Петриком склали таку схему:

- «Прочитай» її. У тебе схема така сама? Чи інша?

- 3 Підготуйся до виразного читання вірша Миколи Сингаївського. Прочитай.

Про що говорили звірі?

Ворон каже воронятку:

— Мій біленький.

Слон говорить слоненятку:

— Мій маленький.

Гуска шепче гусеняті:

— Мій крилатий.

Лев говорить левенятку:

— Мій ласкавий.

Лис говорить лисенятку:

— Мій лукавий.

- Випиши з вірша споріднені слова парами. Яке значення мають слова із суфіксами у цих парах? За якою схемою вони утворилися?

4 Прочитай слова і скажи, кого вони називають.

Одесит, житомирянин, вінничанин, полтавець, харків'янин, херсонець.

- Визнач суфікси, за допомогою яких утворені ці слова-назви. Знайди слова з тим самим суфіксом. Запиши їх групами.
- Скільки груп слів тобі вдалося записати?

5 Прочитай текст. Випиши назви грибів.

Гриби — унікальне створіння природи. Вчені не відносять їх ні до рослин, ні до тварин. Гриби — це окреме царство.

Гриби і дерева з давніх часів товаришують. Своєю підземною частиною — грибницею — вони зростаються з корінням дерев. Спробуйте самі визначити, під якими деревами ростуть гриби підберезники. А підосичники? Дубовики?

Начальником серед усіх грибів вважається білий гриб. Є у нього ще одна назва — боровик.

дубовик

підосичник

підберезник

боровик

- Випиши слова — назви грибів у колонку. Поряд запиши слова, від яких утворилися ці назви. Визнач у словах значущі частини.

Зразок: боровик — бір.

- В основах яких слів є частина, що стоїть перед коренем? Про що вона повідомляє? Познач цю частину так: .

Значущу частину основи, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів, називають **префіксом**.

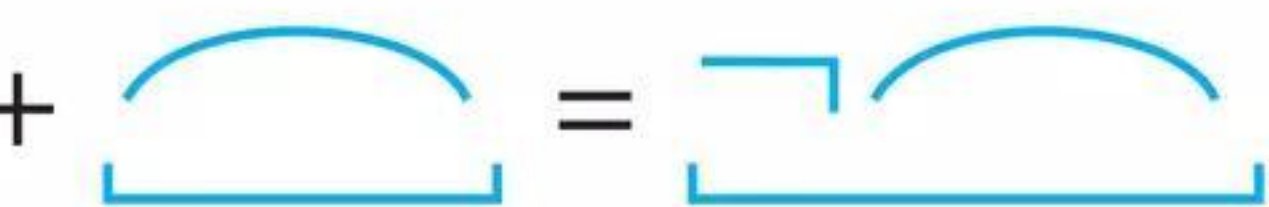
Наприклад: підвіконня, перехід, занести, віднести.

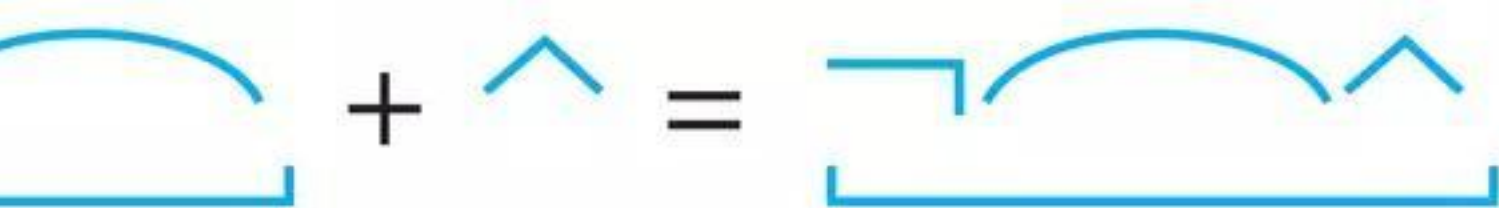
6 Запиши пари слів.

Зима — зимовий, кінь — коник, двері — одвірок, їхати — приїхати, дід — прадід, малювати — розмалювати.

- Доведи, що друге слово в кожній парі утворилося від першого. Визнач, за якою схемою утворене кожне з них.

1.

2.

3.

- Випиши друге слово з кожної пари. Познач частину, за допомогою якої воно утворене.

7 Виділи значущі частини в слові підводний. У якій послідовності будеш діяти? Обговоріть це запитання з однокласниками/однокласницями в групі.

Оленка з Петриком вирішили діяти в такій послідовності:

1 підводний — (немає) підводного;

2 підводний;

3 підводний — вода, водичка, водиця;

4 підводний — піднебесся, підберезник;

5 підводний — рибний, природний.

- Оціни разом з товаришами роботу дітей. Який алгоритм дій склала ваша група?

8 Добери і запиши по два слова, в основах яких є:

 корінь і суфікс

 префікс і корінь

 префікс і суфікс

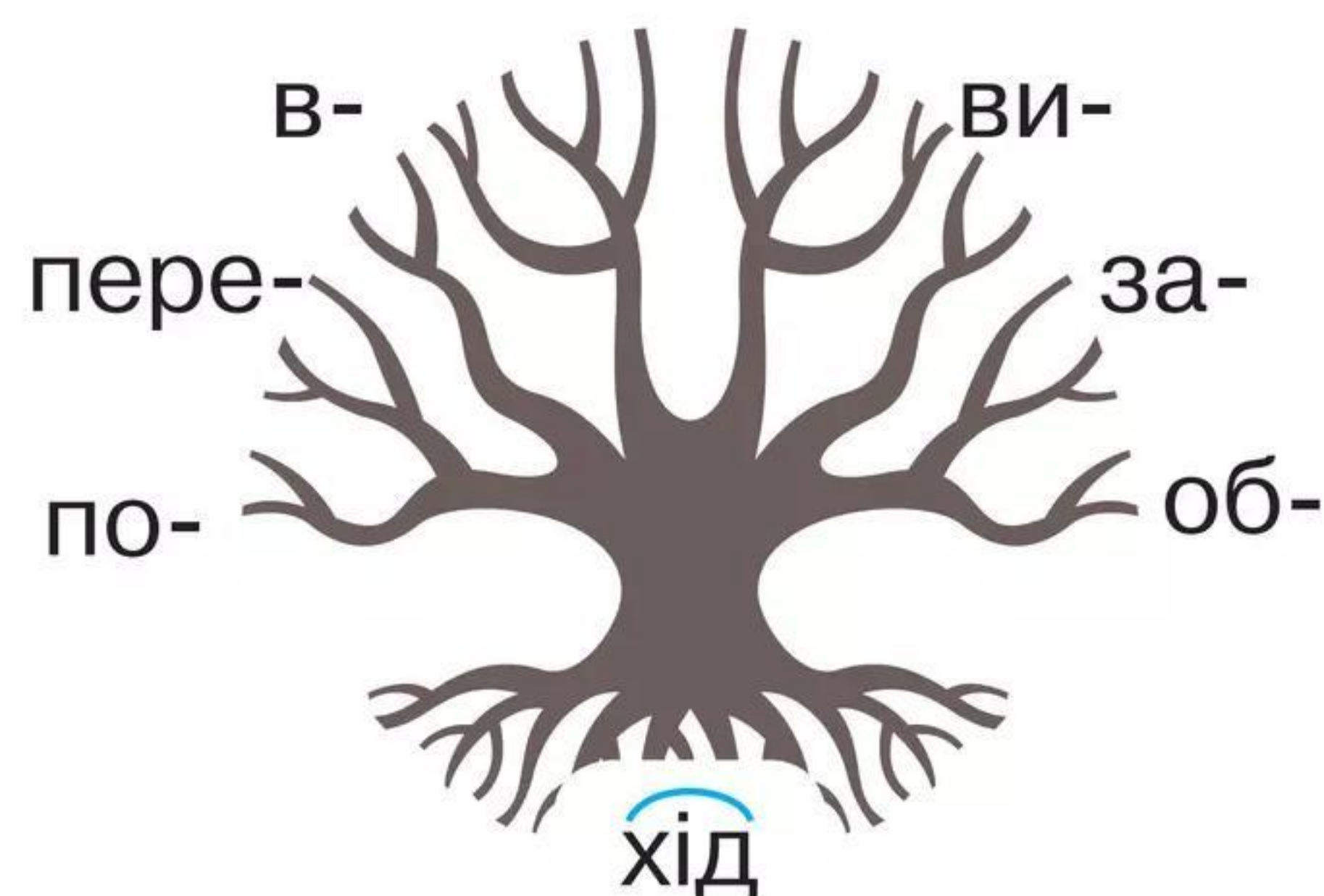
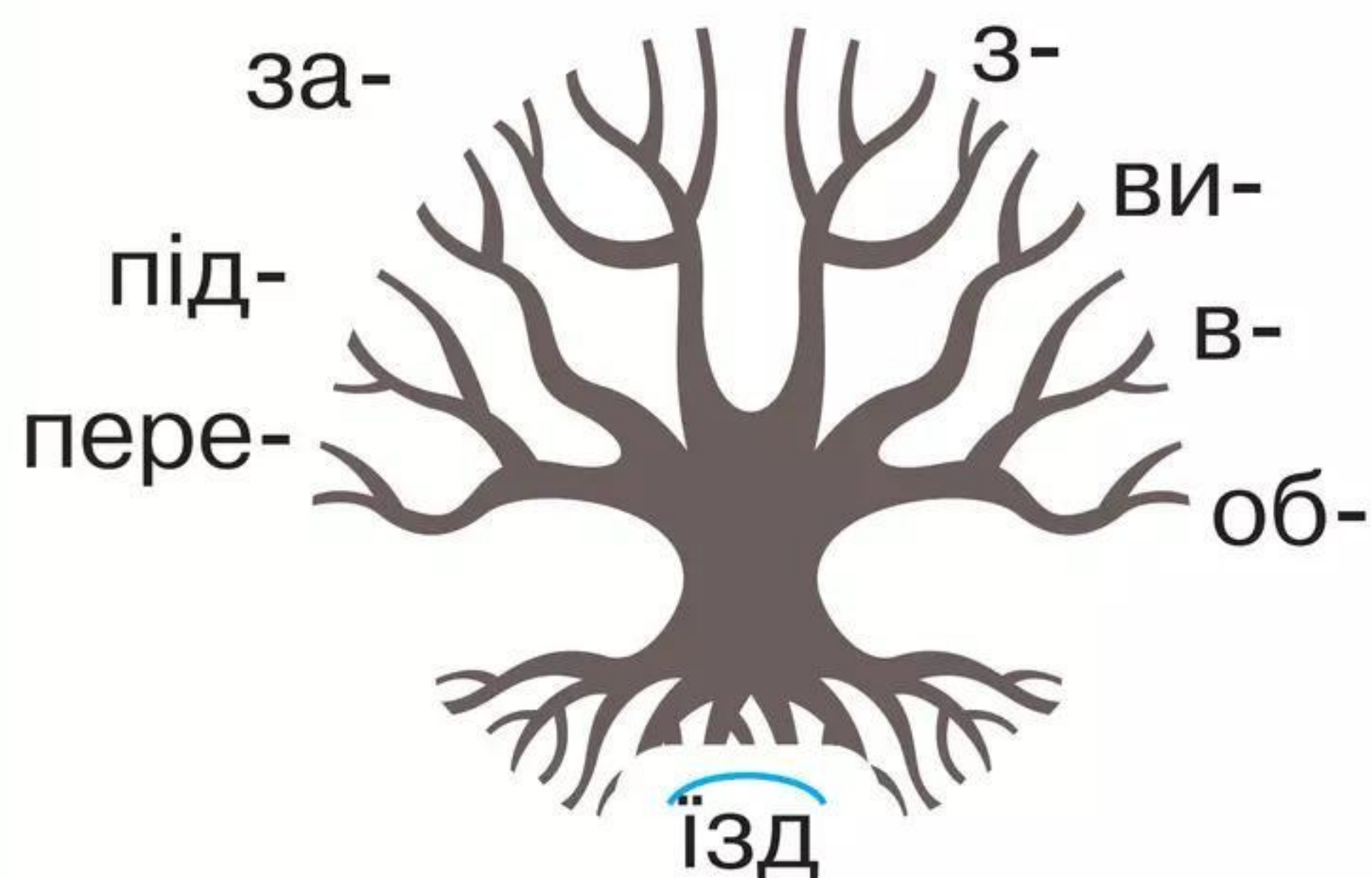
 корінь, префікс і суфікс

- Яке завдання виконати неможливо? Чому не буває слів без кореня?
- Зроби висновок про те, яка частина основи — головна, обов'язкова, а які — додаткові, необов'язкові для слова.

Будуємо слова за допомогою префіксів і суфіксів

- 1 Розглянь малюнки. Поясни, яке завдання запропонував тобі художник. Утвори слова, які «виростуть» на цих деревах.

- Склади схему, за якою утворилися ці слова.
- Порівняй свою роботу з тим, як її виконали твої однокласники/однокласниці.

- 2 Разом із сусідом/сусідкою по парті з'ясуйте, від якого слова утворилися слова кожної групи.

1. Рученята, підручний (матеріал), ручища.
2. Смішинка, усмішка, смішний.
3. Подруга, дружити, дружба.

- Запиши групи споріднених слів за зразком.

Зразок: сніг — сніговий, безсніжний, сніжок.

- Що відбувається зі звуками в коренях споріднених слів? Підкресли букви, які позначають звуки, що чергуються.

- 3 До поданих слів добери спільнокореневі з протилежним значенням. Запиши пари слів.

Закопати — ... , відкрити — ... , відцвісти — ... , прилетіти — ... , вибігати — ... , виливати — ... , розгорнути —

- Яка значуща частина слова надала словам протилежного значення? Познач префікси.

Зразок: залетіти — вилетіти.

4 Здійсни перетворення.

- Запиши пари слів. Познач частини слова, які брали участь в утворенні спільнокоренових слів.

5 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Розташуй значущі частини слова в тому порядку, в якому ти знаходиш їх у слові.

2. В українській мові є такі значущі частини слова: **еньк**, **гор**, **ви**, **ок**, **по**, **дуб**. Поміркуй, це корені, префікси чи суфікси. Запиши слова, що містять такі значущі частини. Познач їх.

3. З кожної групи випиши слова, в основі яких є спільна значуща частини.

❧ Річка, свічка, стрічка, нічка.

❧ Перехід, перемога, перезимувати, пережити.

❧ Сільський, сіль, посолити, сільниця.

4. Перемалюй схеми в зошит. До кожної схеми добери по три слова, які їй відповідають. Скористайся довідкою.

1. за

2. під ник

3. иц

Довідка: запис, замок, забіг, заздрість, заїзд, підвіконня, підсклянник, підсніжник, підбори; синиця, вовчиця, ведмедиця, куниця, лисиця.

Відрізняємо префікс від прийменника

- 1 З поданих пар окремих слів утвори словосполучення і запиши їх.

Упасти, вода; накреслити папір; заховатися, паркан; довести, кінець; злетіти, дерево.

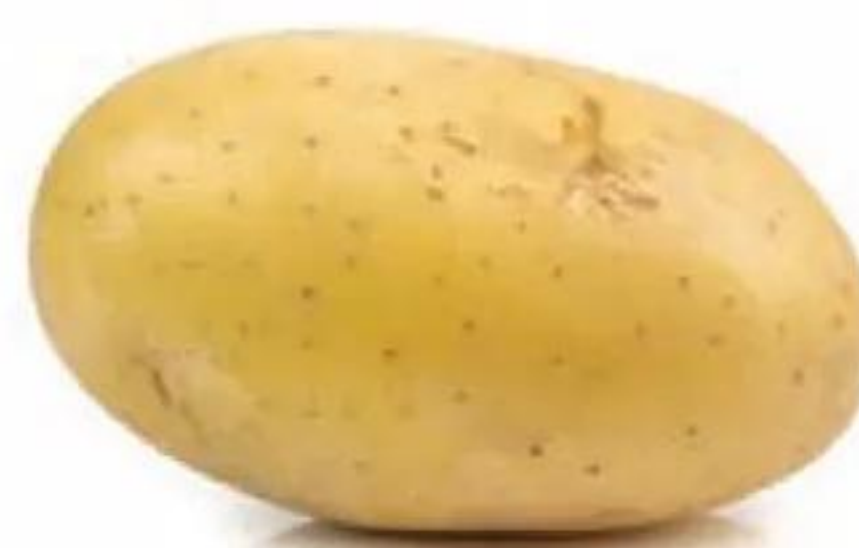
- Які слова тобі довелося вжити? Як називаються такі слова? Яка їхня роль?

У слів, які означають предмети і відповідають на питання *хто?*, *що?*, є помічники — **службові слова**. Вони допомагають їм зв'язуватися з іншими словами: *іти в ліс*, *повернутися з лісу*. Такі службові слова називаються **прийменниками**.

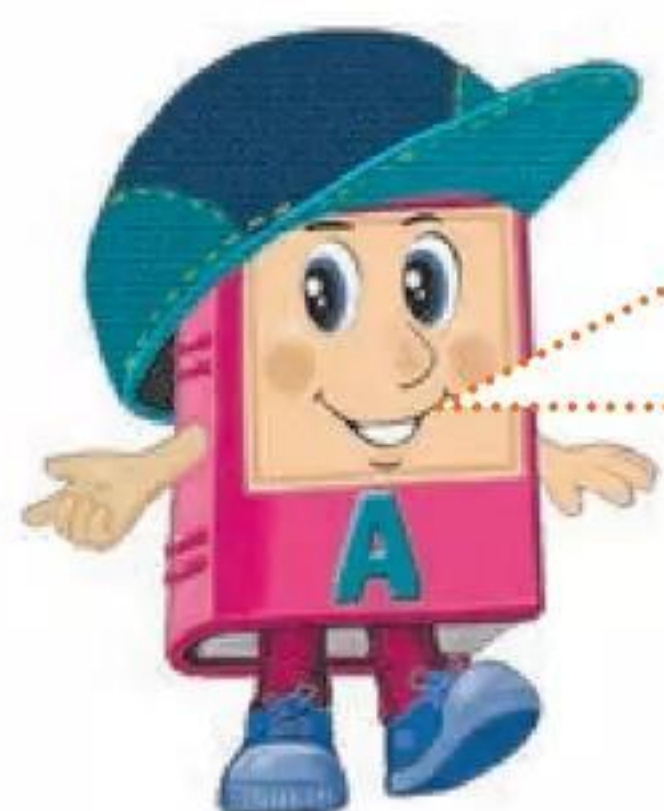
- У словах, що означають дії, познач префікси. Порівняй їх з прийменниками. Яку різницю ти бачиш у написанні префіксів і прийменників? Як це пояснити?

- 2 Прочитай і відгадай загадки. Розкрий дужки і запиши загадки разом із відгадками.

1. Сидить баба (на)грядках, уся закутана (в)хустках.
2. (Під)землею птиця гніздо (з)вила і яєць (на)носила. 3. Колючий клубочок (при)біг (у)садочок.

- Як ти дізнаєшся, де — префікс — частина слова, а де — прийменник — окреме слово? Поясни, чому це важливо для правопису.

Щоб не переплутати прийменник з префіксом, треба користуватися правилом: між прийменником та іншим словом можна вставити ще одне слово: *біля школи* — *біля нової школи*, *на уроці* — *на третьому уроці*.

- 3 Ти, напевне, знаєш казку про незвичайні пригоди Малого та Карлсона. Написала її відома шведська письменниця Астрід Ліндгрен. Якось Малий вирішив відправитися до Карлсона в гості, а щоб батьки не хвилювалися, він залишив їм записку:

Я у Карлсона, що живе надаху.

- Як ти вважаєш, чи вміє Малий розрізняти префікси і прийменники? Навчи його: напиши записку правильно. Поясни, у який спосіб треба розрізняти префікси і прийменники.

- 4 Спиши текст, уставляючи замість крапок префікси або прийменники, що підходять за змістом. У який спосіб ти будеш визначати, де — префікс, а де — прийменник?

Давно вже дерева (...)кинули пожовкле листя. (...)кинули свої домівки птахи. Вони (...)летіли (...)вирій. Перша (...)морозь (...)крила голі дерева. Незабаром (...)стане зима.

- Обмінюйтеся зошитами із сусідом/сусідкою по парті й перевірте роботи одне одного.

Коли Оленка і Петрик порівняли свої роботи, то з'ясувалося, що вони одне зі слів записали по-різному.

зкинути

скинути

- А як це слово записано в тебе?
- Чи можеш визначити, у кого правильно? Як саме?

Навчаємося правильно писати слова з префіксом з- (с-)

- 1 Прочитай слова. Визнач у них значущі частини основи. Запиши їх у дві колонки. У першу записуй слова з префіксом з-, у другу — слова з префіксом с-. Познач префікси.

Збити, зварити, здерти, здолати, зжити, скинути, зліпити, змусити, знищити, спалити, зробити, зсипати, стерти, сфотографувати, стиснути, сховати, зчистити, схилити, зшити.

- Разом із сусідом/сусідкою по парті зробіть висновок: перед якими буквами кореня пишеться префікс с-, а перед якими — префікс з-.
- Чи можна вважати написання префікса з- (с-) орфограмою? Поясни чому.

Перед глухими приголосними [к], [п], [т], [ф], [х] завжди пишемо префікс **с-**: *сказати, спалахнути, створити, сфотографувати, сходити*. Перед усіма іншими приголосними та голосними пишемо **з-**: *звести, зсадити, зціпити, зчепити, зшити, знизати, зорієнтувати, зекономити*.

- 2 Утвори і запиши слова за допомогою префікса з- (с-). Поясни вибір букви для префікса.

Сипати, ховати, писати, лити, різати, крутити, жувати, ліпити, тримати, ходити, палити, фальшувати.

- 3 Прочитай. Обери для префікса одну з букв у дужках і запиши слова у дві колонки. Поясни свій вибір.

(З, с)топтати, (з, с)кривитися, (з, с)творити, (з, с)ціпити, (з, с)хвалити, (з, с)формувати, (з, с)сунути, (з, с)питати, (з, с)чесати, (з, с)щулитися, (з, с)бавити, (з, с)вести, (з, с)чепити.

- Обери три слова. Склади з ними речення і запиши їх.

4 Прочитай текст. Доведи свій вибір букви у префіксі.

Яким смачним (з, с)дається взимку пухнастий сніг! Кортить (з, с)пробувати. Але не піддавайся спокусі. «Ласування» снігом дорого обходиться. Сніг містить багато шкідливих мікробів. А про застуду можна й не (з, с)гадувати...

- А ти не піддаєшся цій спокусі? Принаймні тепер розумієш, як це небезпечно.
- Спиши текст, розкриваючи дужки.

5 Прочитай українські прислів'я. Розкажи, що їх об'єднує. Запиши прислів'я, вставляючи пропущений префікс з- (с-). Поясни свій вибір.

1. ..добудеш освіту — побачиш більше світу. 2. Учись ..молоду — пригодиться на старість. 3. Хто знання має, той мур ..ламає. 4. Розумний батько сина ..питати не соромиться. 5. Ні пером не ..писати, ні словом не ..казати.

6 Учні писали текст під диктовку вчителя.

Не спорожнів ліс восени. Їжачок знайде купу листя й пірне в нього. Вийде, а на голках наколоті листочки. Однесе листячко в нору, ще й за мохом збігає. Готуються до зими й трударі бобри. Звалять дерево, розпиляють його своїми міцними зубами і сплавлять річкою у свої хатки.

- Коли Оленка і Петрик перевірили роботи одне одного, то виявилось, що одне слово в них записано по-різному: **роспиляють** і **розпиляють**.
- У якій частині слова виникли розбіжності?

Можливо, є правило, яке підкаже нам, як слід писати цей префікс?

Треба звернутися до словника.

Навчаємося правильно писати слова з префіксами роз-, без-

1 Запиши групи слів. Підкресли орфограми.

Розбити, розкидати, розмочити, розрізати, розірвати.

Безболісний, безкрилий, безробітний, безхмарний.

- Чи є в кожній групі слів спільна значуща частина? Познач її.
- Який кінцевий звук вимовляється у префіксах роз- і без-? Як він позначений на письмі?

2 Прочитай слова. Визнач у них корені і префікси. Порівняй вимову і правопис префіксів у цих словах.

Розшумітися — ро[ш:]умітися, розжарити — ро[ж:]арити, розчарувати — ро[ш]чарувати, розступитися — ро[с:]тупитися, безсмертя — бе[с:]мертя, безцільний — бе[с]цільний, безжалісний — бе[ж:]алісний, безшумний — бе[ш:]умний.

- Однаково чи по-різному вимовляється кінцевий приголосний префіксів роз- і без- у цих словах? Як ти вважаєш, від чого це залежить?
- А як позначається на письмі кінцевий приголосний цих префіксів? Який висновок можна зробити?

Кінцевий приголосний префіксів **роз-** і **без-** вимовляється по-різному залежно від початкового звука кореня: **дзвінко** (ро[з]бити, без[х]марний) або ж **уподібнюється** шиплячому (ро[ш:]ити, ро[ш]чарувати, бе[ж:]алісний) чи свистячому кореня (ро[с:]тупитися, бе[с]цільний).

Але пишуться ці префікси однаково — завжди з буквою **з**: **розбити, розпалити, розшити, безжалісний, безцільний**. Для милозвучності при збігу приголосних кореня пишеться префікс **розі-**: **розірвати, розіслати, розібрати**.

- 3 Запиши слова, вставляючи пропущені букви. Про написання яких слів треба дізнаватися у словнику? Підкресли їх.

Підб..резник, в..дмедик, бе..винний, ро..сип, т..атральний, фу..боліст, бе..жалісний, ро..тр..вожити, д..ректор, кр..ничка, зат..л..фонувати, бе..порадний.

- 4 Заміни виділені слова близькими за значенням. Запиши словосполучення. Познач префікси.

Сміливий хлопчик, **тихі** кроки, **широкий** степ, **порожня** вулиця, **жорстокий** ворог, **пасивна** людина.

Довідка: безлюдний, безмежний, безстрашний, бездіяльний, безшумний, безсердечний.

- 5 Ти, напевне, знаєш, щоб встигати робити більше за менший час, треба знати окремі «секрети». Прочитай про один із них. Замість крапок устав потрібний префікс: **роз-** або **без-**. Поясни їх правопис.

Багато хто дуже довго береться до справи. ...мірковує. Наводить порядок у своїх речах. ...діяльно чекає настрою. Тобто ...тягує ...цінний дарунок — час. А тоді дивується, куди він ...слідно подівся.

Коли вже взявся робити — починай одразу!

- Розкажи, як ти берешся до справи. Послухай розповіді своїх однокласників/однокласниць.
- Прочитай текст ще раз і підготуйся записати його під диктовку вчителя. Запиши диктант.

Коли після префіксів пишеться апостроф

- 1 Прочитай і відгадай загадку. Запиши її буквами разом із відгадкою.

Надворі хатка,
солом[йа]ний дах.
Ж..ве там маленьки[й]
сіреньки[й] птах.
Із сонечком разом
вста[йе] пташеня.
Цвірінька, стр..ба[йе],
Шука ч..рв[йа]ка.

- Чи однаково у тебе позначено звук [й]? Чому?
- У яких словах звук [й] позначено за допомогою апострофа? Яку позицію в слові він займає?
- Як у тебе написано слово ч..рв[йа]к: з буквою е чи з буквою и? Доведи, що ти не помилився/помилилася.

- 2 Запиши слова до відповідної групи. Познач префікси.

З'їсти, роз'єднати, об'єднання, дерев'яний, від'їхати, пір'ячко, обов'язки, в'юн.

- З апострофом після префікса: ...
- З апострофом не після префікса: ...

Апостроф пишеться **після префіксів**, які закінчуються твердим приголосним звуком, **перед буквами я, ю, є, ї**, якими починається корінь.

- 3 Визнач слова за їхнім тлумаченням. Поясни вживання апострофа.

1. Схил гори, невисока гора. 2. Надзвичайно рухлива риба з видовженим гнучким тілом. 3. П'ятий день тижня. 4. Розтлумачити іншому.

4 Доповни речення словами з апострофом. Запиши їх.

1. Я знаю багато віршів 2. За календарем сьогодні ... грудня. 3. Ні за які гроші не купиш 4. Потяг ... від станції вчасно.

- Підкресли слова, у яких апостроф пишеться після префікса. Познач префікс.

5 Прочитай завдання. Обери з них ті, які зможеш виконати безпомилково. Виконай їх.

1. Знайди слова, які слід писати з префіксом з-. Випиши їх. Доповни ряд слів трьома прикладами.

(з, с)кувати, (з, с)ліпити, (з, с)купити, (з, с)долати, (з, с)хитрувати, (з, с)шити, (з, с)мити, (з, с)турбований, (з, с)вести.

2. Випиши слова, у яких апостроф пишеться після префіксів.

Під'їзд, роз'яснення, прислів'я, об'єднання, роз'їхатися, в'їхати, в'ється, в'янути, з'їдати.

3. До поданих слів добери спільнокореневі з протилежним значенням та префіксами роз-, без-.

З'їхатися — ... , хмарний — ... , збирати — ... , грамотний — ... , сильний — ... , завантажити — ... , цінний — ... , зав'язати — ... , зійтися — ... , людний — ... , єднати — ... , закопати — ... , діяльний —

4. «Прочитай» схеми слів і перемалюй їх у зошит. Під схемами добери і запиши слова, які їм відповідають.

з + ' ... під + ' ... в + ' ... об + ' ...

в'язати

з'єднати

під'їхати

в'їхати

об'єднати

з'явитися

з'юрмитися

в'янути

в'юрок

в'ється

з'їсти

об'їзд

РОЗДІЛ 3. Слово. Частини мови

З яких частин складається наша мова

1 Склади речення за схемою і запиши його.

- Порівняй своє речення з тими, що склали твої однокласники/однокласниці. Однакові вони чи різні?
- Чому різні речення підходять до однієї схеми? Порівняй у них слова. Чи однакові вони за лексичним значенням? А що у них спільного?
- Випиши з речень слова у три колонки.

означають предмет

означають ознаку предмета

означають дію предмета

Різні за своїм лексичним значенням слова можуть **означати** те саме: **предмет, ознаку предмета** або **дію предмета**. Такі слова однаково поведуться в реченні. За тим, що саме слова означають, їх об'єднують у великі групи — **частини мови**.

2 Прочитай початок казки.

Бігло лісом сіреньке Зайчатко. Бачить: на стежці лежить... казочка. Перегорнуло Зайчатко сторінку. Ой, як сподобались йому малюнки! І п'ять червоних морквинок, і два білих кролики, і три веселих їжачки. І написана казочка була великими літерами. Тільки Зайчатко все одно читати не вміло.

За Юрієм Ярмишем

- Знайди в тексті по три слова, що належать до різних частин мови. Запиши їх групами в такій послідовності:
 1. Означають предмет. Відповідають на питання *хто?, що?*.
 2. Означають ознаку предмета. Відповідають на питання *який?, яка?, яке?, які?*.
 3. Означають дію предмета. Відповідають на питання *що робить?, що робив?, що робили?, що зробив?*.
 4. Означають кількість предметів. Відповідають на питання *скільки?*.
- Кожну групу слів починай писати з нового рядка.

У кожної частини мови є своя назва: **іменник, прикметник, дієслово, числівник**.

Іменник означає предмет. **Прикметник** — ознаку предмета. Дію предмета означає **дієслово**. **Числівник** означає кількість предметів.

Частини мови відповідають на різні питання. **Іменник** — на питання **хто?** або **що?**. **Прикметник** — на питання **який?, яка?, яке?, які?**. **Дієслова** відповідають на питання **що робити?, що зробити?**. **Числівники** — на питання **скільки?**.

- Прочитай казку на с. 58 ще раз і спробуй її продовжити разом із сусідом/сусідкою по парті. Розкажи казку своїм однокласникам/однокласницям.

3 Спиши речення. Замість крапок устав пропущене слово.

Діти каталися на ... зі снігової гірки.

Слова для довідки: морозний, гуляти, лижі, принести, санчата, човник.

- Порівняй уставлені слова. Чому підійшли саме вони? Яке в них лексичне значення: однакове чи різне? А що в них спільного?
- До однієї чи різних частин мови належать слова **лижі** і **санчата**? Що вони означають? На одне чи різні питання відповідають? На яке число вони вказують?

Крім лексичного, у слів є інші значення. Це **граматичні значення**. Вони допомагають словам зв'язуватися одне з одним у реченні.

Лексичне значення в кожного слова **власне**. **Грамматичні** значення в різних слів **загальні**.

- 4 Запиши слова. Визнач, до якої частини мови належить кожне.

Година, вірний, пізнати, лихий, у, людина.

- Разом із сусідом/сусідкою по парті складіть із цих слів українське прислів'я. Запишіть його.
- Оленка і Петрик склали і записали таке речення:

У лиху годину пізнаєш вірну людину.

- Як змінилися прикметники в реченні? З'ясуй, яка частина мови змусила їх змінитися.
- Як змінювалися іменники? Як змінилося дієслово?
- Зроби висновок про те, які граматичні значення в різних частин мови: однакові чи різні?
- Як ти вважаєш, яка частина слова повідомляє про його граматичне значення? А яка — про лексичне? Покажи це за допомогою схеми.

Слова, зв'язуючись одне з одним у реченні, змінюють свої граматичні значення. У різних частин мови — різні граматичні значення. Про **граматичні значення** слів повідомляють їх **закінчення**. А про **лексичне** — **основа**.

- Оленка з Петриком склали таку схему:

лексичне
значення

граматичні
значення

- Чи можна погодитися з учнями? Яка схема вийшла у вас?

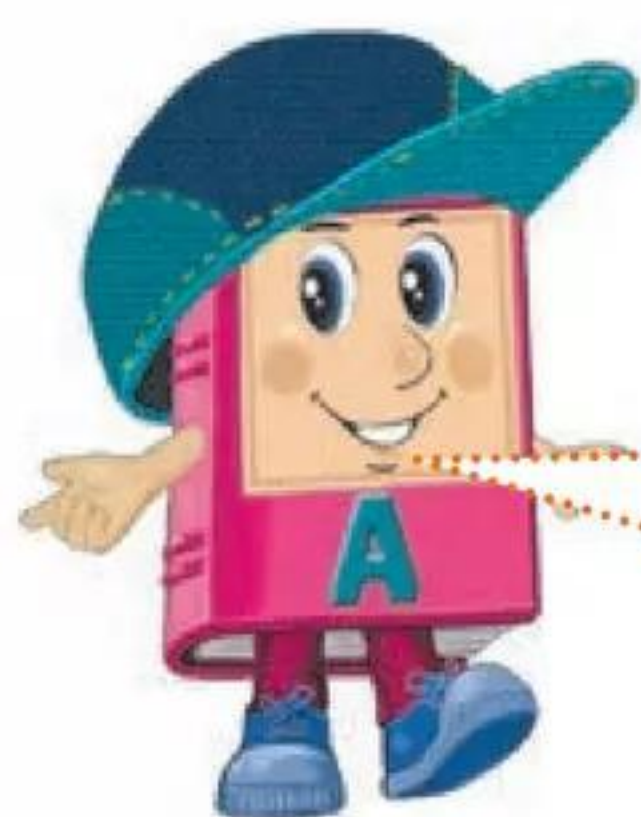
5 Прочитай. Підготуйся писати текст під диктовку вчителя.

Дрімає **зимовий** ліс. Холод скував дерева і запорошив їх снігом. Застигли білі берези і могутні дуби. Мовчки **дрімають** зелені сосни.

Кругом стоїть **тиша**.

- Запиши текст. Випиши виділені слова. Постав до них питання. До якої частини мови належить кожне слово?

Зразок: (що?) ліс — іменник.

Щоб дізнатися, до якої частини мови належить слово, треба поставити до нього питання і визначити, що означає слово: предмет, ознаку, дію чи кількість предметів.

6 Прочитай вірш Сергія Пантюка. Як ти вважаєш, чому він так називається?

Веселий крутисловик

Розвіршуйте вам скажі кльові:
конить скачик по дірбові,
сходце сонцять, дрім котячись,
щебетайко солов'ячить.
Ранний гарнок. Лерез чоси
лозять мчі у вербокози.
Доді! Госить! Збаг часнути —
Я замовився у плуті.

- Разом із товаришами в групі розплутайте цей «крутисловик». Запишіть, що утворилося. Порівняйте свою роботу з роботами інших груп. Чи все у вас збігається?
- Випиши з вірша по два слова, що належать до різних частин мови.

Іменник. Розпізнаємо іменники в тексті

- 1 Прочитай вірш Олександра Богемського.

Спить під листям їжачок,
Під камінчиком — жучок,
Дідусь — під кожухом,
Зайчик вкрився вухом.
Вже зима в дорозі
На скрипучім возі.

Випиши з вірша іменники в такі групи:

- Відповідають на питання *що?* ...
- Відповідають на питання *хто?* ...

Іменники, що називають людей і тварин, є **назвами істот**. Вони відповідають на питання **хто?**: *дитина, лікар, токар, ведмідь, мураха*.

Усі інші іменники — **назви неістот**. Вони можуть називати предмети, речі тощо. Такі іменники відповідають на питання **що?**: *зошит, клен, радість, вітер*.

- 2 Перевір себе, чи пам'ятаєш ти слова з ненаголошеними **е** та **и**, що не перевіряються наголосом.

Ап..тит, бер..зень, д..путат, д..ректор, кал..ндар, кр..ниця, кроп..ва, л..лека, м..трó, пон..ділок, пр..рода, пр..з..дент.

- Запиши іменники у дві групи, вставляючи пропущені букви. Якщо не пам'ятаєш, як пишеться слово, звернися до орфографічного словника. У дужках замість крапок запиши питання, на які відповідають слова кожної групи.
 - Назви істот (...): ...
 - Назви неістот (...): ...

3 Від поданих іменників і дієслів утвори слова, що називають професії людей. На яке питання вони відповідатимуть? Стіл, банк, шахта, бібліотека, футбол, ферма. Писати, будувати, учити, лікувати, тесати.

- Запиши пари слів. Познач суфікси, за допомогою яких утворилися нові слова.
- Ким працюють твої батьки? Що ти знаєш про їхні професії? Розкажи про це, доречно використовуючи у своєму мовленні іменники.

4 Прочитай вірш Оксани Кротюк. Підготуйся записати його з пам'яті.

Гусеня

Гусак сьогодні у книгарні
Книжки купив для сина гарні.
Тепер маленьке гусеня
Читає з татусем щодня.

- Запиши вірш. Підкресли іменники.
- Випиши із вірша пари спільнокоренових іменників. Познач корінь.
- Чи любиш ти читати книжки? Які саме? Розкажи про свої уподобання.

5 Пограй із сусідом/сусідкою по парті у гру «Хто більше?». Хто більше добере іменників, які називають позитивні й негативні риси характеру, той переможець/переможниця.

1. Позитивні риси характеру: лагідність, ...
2. Негативні риси характеру: грубість, ...

- Запиши дібрані слова. Скільки вийшло в тебе? Скільки — у сусіда/сусідки по парті? Кого можна вважати переможцем/переможницею?

- 6 Прочитай українські прислів'я. Поясни, коли в народі так говорять.

1. Щастя розум одбирає, а нещастя повертає. 2. Праця людину годує, а лінь марнує. 3. Брехні багато, а правда одна. 4. Правда та кривда, як вогонь та вода. 5. Із щастя та горя склалася доля.

- Випиши з прислів'їв іменники, протилежні за значенням — антоніми.
- Чи є серед виписаних іменників синоніми? Які саме? Підкресли їх. Яку роль у мовленні вони відіграють?

- 7 Обери найбільш влучний іменник із ряду синонімів і впиши його замість крапок у речення.

Хата, дім, будинок, житло, оселя, квартира.

Біля ... розквітли мальви.

У сусідньому мікрорайоні нові ... ростуть, як гриби.

Герої України отримали нове

Батьки зробили ремонт у

Їжа, страва, харч, корм, пожива.

Учні заготовили ... для птахів.

У поїзд батьки взяли

Комахи шукають ... під корою дерев.

Які ... на Святвечір готують у вашій родині?

- 8 Серед слів, поданих в орфографічному словнику наприкінці підручника, знайди іменники, поєднані однією темою. Випиши їх.

- Спробуй скласти із цими іменниками невеличке оповідання. Прочитай його своїм однокласникам/однокласницям. Послухай їхні твори.

